

ВОЛОВИК В. М.

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВО

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

для здобувачів вищої освіти спеціальності Е4 Науки про Землю,

А4 Середня освіта (Географія)

ступеня вищої освіти «магістр»

Вінниця - 2025

Затверджено на засіданні кафедри географії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 12 від 04.06.2025)

Рецензенти:

Гудзевич А. В., доктор географічних наук, професор кафедри географії (Вінницький державний педагогічний університет)

Яцентюк Ю. В., доктор географічних наук, професор кафедри географії (Вінницький державний педагогічний університет)

Воловик В.М.

Етнокультурне ландшафтознавство. Методичні рекомендації до виконання практичних занять для здобувачів вищої освіти спеціальності Е4 Науки про Землю, А4 Середня освіта (Географія), ступеня вищої освіти «магістр». Вінниця, 2025. 46 с.

Викладені рекомендації до підготовки і проведення практичних занять з основних питань етнокультурного ландшафтознавства. Враховані найновіші наукові досягнення і методичні розробки у фізичній географії, ландшафтознавстві, політичній географії, сакральній географії та інших суміжних наук. Значну увагу приділено сучасним методам досліджень.

© Воловик В.М., 2025

ВСТУП

Метою викладання вибіркової навчальної дисципліни «Етнокультурне ландшафтознавство» є вивчення історії формування, функціонування та розвитку етнокультурних ландшафтів.

Основними **завданнями** вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Етнокультурне ландшафтознавство» є:

- сформулювати уявлення про властивості і структуру етнокультурних ландшафтів, географічне трактування етнокультури;
- вивчити джерела, засоби і методи одержання різноманітної інформації, що використовується у дослідженнях регіональних етнокультурних ландшафтів;
- засвоїти загальне уявлення про регіональне етнокультурне ландшафтознавство;
- отримати уявлення про етнохронотоп та його стратифікацію (на прикладі натурально-ландшафтного та доетнічного стратів);
- вивчити наступні класи та підкласи етнокультурних ландшафтів: містечкові, сільські, дорожні, сакральні, тафальні;
- перспективи природокористування етнокультурних ландшафтів регіонального рівня.

Компетентності (за освітньо-професійною програмою).

2.3.1. Загальні компетентності

ЗК1. Здатність до адаптації і дії в новій ситуації, пов'язаній з роботою за фахом та вміння генерувати нові ідеї в науках про Землю.

ЗК2. Вміння виявляти, ставити, вирішувати проблеми.

ЗК3. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань / видів економічної діяльності).

Фахові компетентності

ФК1. Розуміння необхідності дотримання норм авторського і суміжних прав інтелектуальної власності; сприйняття державної та міжнародної систем правової охорони інтелектуальної власності.

ФК2. Знання сучасних засад природокористування, взаємодії природи і суспільства із застосуванням раціонального використання природних ресурсів, екологічних аспектів та основ природоохоронного законодавства.

ФК4. Володіння сучасними методами досліджень, які використовуються у виробничих та науково-дослідницьких організаціях при вивченні Землі, географічної оболонки, геосфер та їхніх компонентів.

ФК6. Уміння застосовувати наукові знання і практично втілювати їх для розробки та впровадження механізмів геопланування, територіального планування, проведення моніторингу розвитку регіонів, складання стратегічних планів і програм.

ФКкг1. Знання сучасних засад конструктивної географії.

Результати навчання (за освітньо-професійною програмою):

ПР01. Аналізувати особливості природних та антропогенних систем і об'єктів геосфер Землі.

ПР02. Застосовувати свої знання для визначення і вирішення проблемних питань і прийняття обґрунтованих рішень в науках про Землю.

ПР03. Вміти спілкуватися з фахівцями та експертами різного рівня інших галузей знань, у тому числі в міжнародному контексті, в глобальному інформаційному середовищі.

ПР04. Розробляти, керувати та управляти проєктами в науках про Землю, оцінювати і забезпечувати якість робіт.

ПР05. Планувати і здійснювати наукові експерименти, писати наукові роботи за фахом.

ПР10. Вирішувати практичні задачі конструктивної географії з використанням теорій, принципів та методів різних спеціальностей з галузі природничих наук.

ПР12. Самостійно планувати виконання інноваційного завдання та формулювати висновки за його результатами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

ОСНОВИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

Мета: проаналізувати концепцію етнокультурного ландшафту, сформувати поняття об'єкту і предмету етнокультурного ландшафтознавства, запропонувати своє трактування етнокультурного ландшафту, розглянуто його властивості і структуру, опанувати методику наукового аналізу джерел географічної інформації, набути навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки документів.

Обладнання: щоденники польових практик, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні журнали, інші письмові документи.

Термін «етнокультура» пов'язаний з регіональною спільнотою (мультиетнічною і полікультурною), яка виокремлюється в автентичних типах природокористування і сформованих етнокультурних ландшафтах. Врахувавши трактування «культурного» та «етнокультурного» ландшафтів, можна зауважити певну їхню синонімічність і, врахувавши критерії до виділення, зазначити, що *етнокультурний ландшафт – це антропогенний ландшафт, структура якого сформувалась під впливом моно- (поліетнічної) формації у стратах етнохронотопу і представлена сучасними етнокультурними артефактами і реліктами*. За характером наслідків антропогенні ландшафти можна розглядати в аспектах, які будуть розкривати один об'єкт досліджень – антропогенні ландшафти, але за предметом це будуть різні категорії ландшафтних комплексів (рис. 1). Етнокультурний ландшафт як просторове утворення має топічну і хоричну структуру. У вертикальній використаний компонентний підхід, який дозволяє виділити етнокультурний і природний шари, які поділяються на відповідні компоненти. У схемі просторової організації етнокультурного ландшафту (рис. 2) застосовано моделі просторої організації культурного ландшафту, поляризованого ландшафту і групи каркасних антропогенних ландшафтів.

Класифікація документів як джерел географічної інформації. Будь-яке емпіричне географічне дослідження повинно починатися з аналізу документів. Різноманітність форм фіксації інформації є підґрунтям для розподілу документів за такими категоріями:

1. Письмові документи – найпоширеніший вид документів. Їх розподіляють на *документи архівів* (державних, центральних, організацій і підприємств), *матеріали преси*, *документи особистого характеру* (щоденники дослідників, мандрівників, листи тощо), *документацію непрямого характеру* (різноманітні друковані видання негеографічного змісту, що подаються як додатковий матеріал).

2. Статистичні дані – найцінніший матеріал для складення карт, вивчення

територіальних особливостей і тенденцій територіального поширення певного досліджуваного географічного явища.

3. Іконографічні документи – карти, аерофотознімки, графічні зображення, фото- та кінодокументи, картини – особливо цінні документи, що наочно зображують географічні, економічні, соціальні факти та події різних епох і регіонів, що в багатьох випадках замінює пряме спостереження.

4. Фонодокументи (звукозаписи) – цікаві для реставрації деяких деталей певних подій, суттєвим елементом мультимедійних проектів, сучасних науково-технологічних географічних творів тощо.

Методи наукового аналізу документації. Методи аналізу документації надзвичайно різноманітні, утім серед них досить чітко виділяються два основні типи аналізу: традиційний і формалізований (кількісний), що взаємодоповнюють один одного. Традиційний (класичний) аналіз – це ланцюжок логічних операцій, спрямованих на інтерпретацію даних відповідно до мети дослідження. Даний аналіз спрямований вглиб документа, на повне «вичерпання» його змісту. Головний недолік цього аналізу – суб'єктивність підходу дослідника. Формалізований (контент-аналіз). Якісний аналіз документів - необхідна передумова для всіх кількісних операцій, спрямованих звільнити дослідника суб'єктивізму. Основні процедури контент-аналізу пов'язані з переведенням якісної інформації на мову чисел.

ЗАВДАННЯ

1. Дайте своє визначення культурного та етнокультурного ландшафту, здійснивши аналіз літературних джерел. Заповніть таблиці 1, 2 з визначеннями «культурний ландшафт», «етнокультурний ландшафт» (за різними авторами) відповідно до поданого зразку.

Таблиця 1

Визначення культурного ландшафту

Автор, рік	Визначення

Таблиця 2

Визначення етнокультурного ландшафту

Автор, рік	Визначення

2. Письмово проаналізуйте відмінності між антропогенними та етнокультурними ландшафтами, використавши рисунок 1. Розкрийте (письмово) особливості схеми просторової організації етнокультурного ландшафту, використавши рисунок 2.

3. Згідно з обраною темою варіанту дослідження здійснити пошук

документальних джерел інформації, а саме: письмових (публікації з теми в наукових виданнях, збірках наукових праць, наукових журналах, матеріалах географічної преси тощо), статистичних та іконографічних документів.

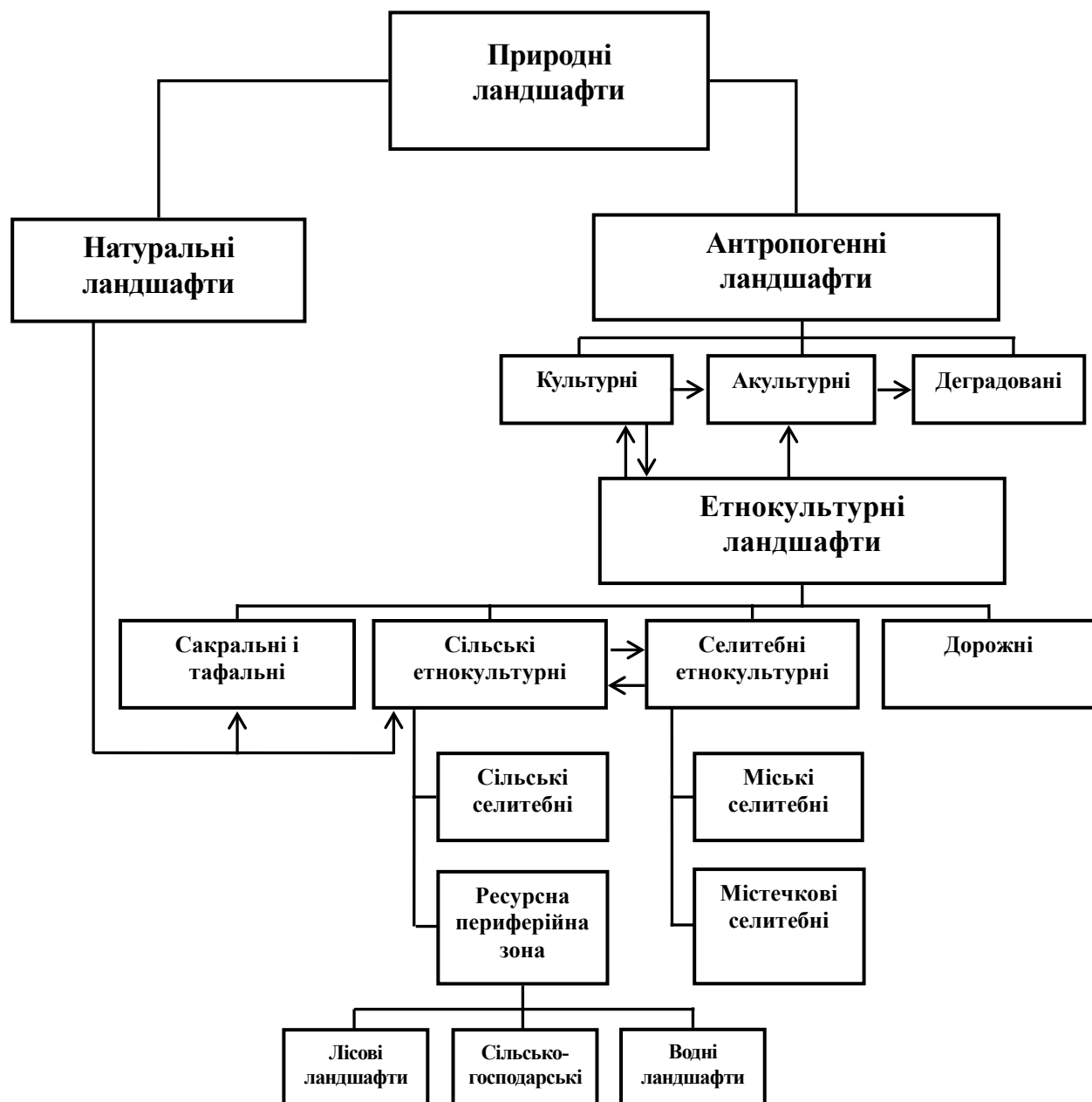


Рис. 1 Типологія етнокультурних ландшафтів за характером наслідків

4. Проаналізувати підібрані архівні, фондові, картографічні, документальні джерела за їх окремими категоріями з погляду можливості отримання найбільш докладної інформації з теми дослідження.

5. Запропонувати шляхи обробки та подання інформації, отриманої з цих документів, у географічному плані (які карти можливо побудувати, між якими

характеру отримуваної інформації та короткою анотацією кожного джерела.

2. Запропонувати шляхи обробки та інтерпретації етнокультурної та географічної інформації, отриманої за документами різних категорій.

3. За обраною темою скласти письмовий звіт у вигляді наукового дослідження (на 2-3 сторінки).

6. Аналіз етнокультурного ландшафту вибраного регіону.

Вибір об'єкту дослідження: наприклад, Буковина, Закарпаття, Полісся, Поділля. *Збір інформації (у парах / групах):* використання карт, онлайн-ресурсів, історичних документів. *Збір даних про* етнічний склад, мову, релігію, архітектурні особливості. *Аналіз і візуалізація:* створення тематичної карти або схеми. *Побудова таблиці* з ключовими характеристиками. *Презентація результатів* (коротко): кожна група презентує свої висновки.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Географічне трактування концепції етнокультури.
2. Аналіз концепції етнокультурного ландшафту.
3. Об'єкт і предмет етнокультурного ландшафтознавства.
4. Трактування терміну «етнокультурний ландшафт».
5. Властивості і структура етнокультурних ландшафтів.
6. Методи досліджень етнокультурних ландшафтів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Афанасьєв О.Є. Історико-географічний аналіз регіонального природокористування: теорія, методологія, практика: монографія. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2012. 550 с.
2. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. 516 с.
3. Воловик В.М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 168 с., іл.
4. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. 180 с.
5. Воловик В.М. Етнокультурне ландшафтознавство. Хрестоматія: Навчальний посібник. Видання друге. Вінниця, 2024. 299 с.
6. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с., іл.
7. Романчук С. П. Основи етногеоекології: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 206 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

РОБОТА З ІСТОРИЧНИМИ КАРТАМИ ТА АТЛАСАМИ

Мета: опанувати методику наукового аналізу документальних джерел географічної інформації, набуті навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки документів певного виду.

Обладнання: щоденники польових практик, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні журнали, інші письмові документи.

Серед галузей картографічної науки і навчальних дисциплін картографічного циклу особливе місце належить «Історії картографування території України», інтерес до якої в кінці ХХ ст. у зв'язку з процесами національного відродження та державотворення суттєво змінився. В умовах поглибленого опрацювання проблем вітчизняної історії, археографії, джерелознавства в останні два десятиліття зросла й зацікавленість у вивченні історії картографування території України та історії української картографії.

Історія картографії України, як наукова галузь знань, займається вивченням відображення території України на картографічних творах від найдавніших часів до сьогодення з урахуванням усього різноманіття в історичному вимірі підходів, способів і методів створення та використання карт. Крім самого дослідження старовинних карт і атласів українських земель, ця галузь знання вивчає науково-методичні, техніко-технологічні, організаційні умови їх створення в конкретний історичний час. У її полі зору знаходяться й безпосередні творці картографічних творів (знімальними, укладачі, гравери, друкарі, видавці), їх життя та діяльність, а також сфера підготовки фахівців. У територіальному аспекті об'єктом дослідження історії картографії України є не тільки територія сучасної нашої держави, а й українські етнічні землі у відповідні часи.

Дисципліну *історія картографії* іноді трактують як *історичну картографію* (очевидно робиться невдала калька з назви дисципліни *історична географія*). Проте під терміном *історична картографія* слід розуміти виключно галузь тематичної картографії, що займається створенням (розробленням, укладанням) історичних карт і атласів, тобто картографічних творів з відображенням подій минулого. За своїм характером історія картографії є суміжною науковою дисципліною, вона є одночасно складовою як картографічної, так й історичної наук. Як синонім терміну *історія картографії* часто використовують термін *історичне картознавство*. Раніше, насамперед завдяки трактуванню системи картографічних дисциплін найавторитетнішим радянським вченим-картографом К.О. Саліщевим, історію картографії розглядали як складову частину картознавства – наукової дисципліни, що включала вчення про карту, огляд і аналіз картографічних джерел, методику використання карт, а також історії картографії. Сьогодні, коли *історія картографії* розглядається як самостійна картографічна дисципліна, виправданіше вживати термін *історія картографії*.

ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи поданий нижче план, скласти опис найважливіших картографічних праць (для території України) де висвітлено етнологічні, етнокультурні, історико-культурні особливості, за періодизацією зазначеною нижче. Для кожної праці необхідно вказати рік публікації, автора та картографічні особливості, які характеризують історичні відомості карти або атласу. Для виконання завдання необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці м. Вінниці, інтернет-видання.

Періодизація історії картографування території України. Основні етапи розвитку картографування території України від найдавніших часів донині: 1) картографічні зображення у первісному суспільстві; 2) картографування у стародавні часи (IV ст. до н. е. – V ст. н. е.); 3) картографування у середньовіччі (VI – початок XVII ст.); 4) картографування у нові часи (середина XVII ст. – 1917 р.), в якому виділяємо два періоди: середина XVII – друга половина XVIII ст.; кінець XVIII ст. – 1917 р.; 5) картографування у новітні часи (1918 – початок 90-х рр. XX ст.), в якому виділяємо чотири періоди: 1918 – 1920 рр.; початок 20-х рр. XX ст. – 1941 р.; 1941 – 1945 рр.; 1945 – початок 90-х рр. XX ст.; 6) картографування у незалежній Україні (з 1992 р.).

Картографічні зображення у первісному суспільстві та в стародавні часи.

Найпростіші картографічні зображення у первісному суспільстві до появи писемності. Найдавніші пам'ятки картографії на території України: “Межиріч-карта”, “Кирилівська карта”, “Дударківська карта”, петрогліфи Кам'яної Могили та інші.

Розвиток картографії в античній Греції. Діяльність Анаксимандра із Мілети, Дікеарха Мессінського, Ератосфена, Гіппарха. Відомості про українські землі в працях Геродота і Страбона. Діяльність К. Птолемея – кульмінація розвитку картографії стародавнього світу. “Географія” К. Птолемея як перше систематизоване зібрання карт.

Пам'ятки картографії римського періоду: карта світу М. Агріппи, Таблиця Певтінгера тощо.

Перипли – пам'ятки античної описової картографії. Перипли Чорного моря.

Картографування у середні віки. Християнська картографія. Зональні карти та Т-О карти. Карти світу: Беата із Лієбани, Герфордська, Ебсторфська, Фра Мауро.

Тматороканський камінь – найдавніший пам'ятник геодезичних робіт періоду Київської Русі.

Ісламська картографія. Зображення українських земель на карті світу аль-Ідрісі.

Карти-портолани. Найвідоміші портолани Середземного та Чорного морів. Каталонський атлас світу. Картографічні зображення українських земель в епоху відродження. Винахід гравіювання та друку, поява й поширення в Європі “Географії” К. Птолемея. Античні та сучасні карти в “Географії” К. Птолемея. Перше зображення українських земель 1477 р. в болонському виданні “Географії”. Українські землі на картах Б. Ваповського, М. Вальдземюллера, С. Мюнстера, В. Гродецького, Б. Аньєзе, С. Герберштайна, Е. Дженкінсона, Г. Геррітта, І. Масси. “Чертежи” – пам'ятки російської картографії. Карта Великого Литовського князівства М.-К. Радзивілла. Атласи Г. Меркатора, А. Ортелія, Й. Блау, Я. Янсона, братів Сансонів.

Перші друковані українські карти: план-рисунок Києва у книзі А. Кальнофойського “Тератургіма”, карти лаврських печер в “Патерику Києво-Печерському”.

Картографування у середині XVII – другій половині XVIII ст. Карти України Г. Боплана: Генеральна карта України (1648 р.), Спеціальна карта України (1650 р.), карти нижньої течії Дніпра. Вклад Г. Боплана у розвиток картографування території України XVII ст.

Відображення українських земель в європейській картографії. Карти України в атласах Сансонів, Й. Блау, Я. Янсона. Карти Г. Деліля, Й.Б. Гоманна, М. Зойтера, Й.Х. Вайгеля. Карта Польщі Дж.А. Ріцці-Дзанноні.

Розвиток на державному рівні з реформаторської епохи Петра I російської картографії. Укладання перших навігаційних карт Чорного і Азовського морів. Карта Я. Бруса і Г. Менгдена. Указ Сенату про початок державного інструментального картографічного знімання. Розвиток в Росії у XVIII ст. військового картографування. “Атлас Всероссийской империи” І. Кирилова. Картографічна діяльність Географічного департаменту Російської Академії наук. Академічні експедиції. Генеральне межування в Росії. Картографування міст. Перші зображення видів

Львова, Кам'янець-Подільська. Фортифікаційні плани міст України. План Києва І. Ушакова. Найдавніші плани міст Лівобережної України. Серія фортифікаційних планів Д. де Боскета.

Топографічне картографування від кінця XVIII ст. до 1918 р. Вплив на розвиток картографування триангуляційного методу, відображення на топографічних картах рельєфу. Розвиток військової картографії. Топографічне картографування українських земель в Російській імперії. Утворення Депо карт (1797). Стоаркушева карта масштабу 1:840 000. Утворення Корпусу військових картографів (1822). Перші зйомки території України російською військово-топографічною службою на основі триангуляції (1825-1828). Десятиверстна карта Шуберта. “Военно-топографическая карта России” масштабу 1:126 000 (“триверстка”). “Специальная карта Европейской России” масштабу 1:420 000 І.П. Стрельбицького. Двохверстова карта. Картографування українських земель в Австрійській імперії. Перша зйомка Галичини Й. Лізганіка. Перше топографічне знімання Австрії – Йосифінське картографування (1763-1785), “карта Міга” масштабу 1:28 800. Друге топографічне знімання – Францісканське (1806-1869), “Топографічна карта Австрійської монархії” масштабу 1:144 000. Третє військове топографічне знімання Австро-Угорщини – Франціскансько-Йосифінське (1869-1887), “Нова спеціальна карта Австро-Угорщини” масштабу 1:75 000. “Генеральна карта Середньої Європи” масштабу 1:200 000. Відображення українських земель на німецьких топографічних картах масштабу 1:100 000, 1:300 000, 1:400 000.

Розвиток тематичного та спеціального картографування (до 1918 р.). Геологічне картографування. Перші геологічні карти території України – “Геологічна карта Польщі” С. Сташиця (1806), “Петрографическая карта Донецького кряжу ...” Є. Ковалевського. Геологічні знімання Донбасу та Кривбасу. “Геологічний атлас Галичини” масштабу 1:75 000. Початок укладання “Общей геологической карты Европейской России” масштабу 1:420 000. Карти гіпсометричні, кліматичні та інших природних умов.

Соціально-економічні карти і атласи. Політичні та політико-адміністративні карти і атласи. Картографування річок. Поштові, поштово-шляхові та шляхові карти. Карти і атласи промисловості, сільського господарства та господарства. Карти населення. Етнографічні карти. Перша вітчизняна лінгвістична карта українських земель К. Михальчука (1871). “Народописна карта Українсько-руського народу” масштабу 1:1 680 000 Г. Величка (1896).

Історичні карти і атласи. Навчальні атласи та карти. “Географічний атлас” М. Кордуби (1912, 1917, 1928). Початок діяльності на ниві української навчальної картографії С. Рудницького.

Морське навігаційне картографування. Карти Чорного і Азовського морів Є.П. Манганарі. Діяльність Чорноморського гідрографічного депо.

Картографування українських земель у 1918-1920 рр. Зародження та становлення державної картографо-геодезичної служби України. Створення Головної геодезичної управи.

Перевидання в Україні карт Військово-топографічного відділу Російського генерального штабу. “Спеціальна карта України” масштабу 1:420 000 (1918).

Перші тематичні карти періоду Української Народної Республіки. “Шкільна мапа України” П. Тутковського масштабу 1:1 680 000 (1918). Навчальні стінні карти С. Рудницького.

Картографування українських земель від початку 20-х років XX ст. до 1941 р. Топографічне картографування в УРСР. Створення в 1924 р. Українського геодезичного управління. Перші топографічні знімання. Численні реорганізації державної картографо-геодезичної служби СРСР у 1920-1930 рр. Початок аерофотознімальних робіт. Створення перших топографічних карт у метричних масштабах. Стандартизація масштабного ряду топографічних карт (1934), уніфікація інструкцій з виконання топографічних знімків (1938-1940). Утворення Головного управління геодезії та картографії (ГУГК) (1938). Топографічне картографування західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. Організація планового геологічного картографування в УРСР. Картографування клімату, ґрунтів, земельних ресурсів. Створення соціально-економічних карт і атласів. Діяльність Українського науково-дослідного інституту географії і картографії під керівництвом С. Рудницького. Навчальний “Географічний атлас України” Л. Кльованого (1928, 1929). “Атлас України й суміжних країв” В. Кубійовича (1937). Картографічна діяльність у Львові польського вченого Е. Ромера.

Розвиток картографування у повоєнний період (1945 – початок 90-х рр. XX ст.) Топографічне картографування. Введення єдиної системи геодезичних координат і висот на території СРСР. Пріоритетність робіт з топографічного картографування у масштабах 1:25 000 і 1:10 000, великомасштабне знімання населених пунктів. Удосконалення технології картооформлювальних і

картовидавничих робіт. Автоматизація картографічних робіт.

Розвиток геологічного картографування, державні геологічні та геофізичні карти. Кліматичні і агрокліматичні атласи. Картографування ґрунтів та інших природних явищ. Картографування населення, промисловості та сільського господарства. Політико-адміністративні й адміністративні карти. Комплексне атласне картографування. Розвиток картографування для потреб туризму. Навчальні карти і обласні шкільно-краєзнавчі атласи. Створення морських навігаційних карт.

Картографування у незалежній Україні. Створення Головного управління геодезії, картографії та кадастру при Міністрів України. Формування Топографічної служби Збройних Сил України. Стан топографічної вивченості території України. «Старіння» інформації на топографічних картах. Картографо-геодезичне забезпечення встановлення державного кордону України. Створення баз цифрових геопросторових даних. Потреба створення Національної інфраструктури просторових даних. Розвиток традиційних напрямів картографування. Державне геологічне картографування. Розвиток екологічного картографування. Картографічні твори соціально-економічної тематики. “Комплексний атлас України” (2005). Створення туристичних карт, планів і атласів міст, карт і атласів автомобільних шляхів.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Регіональне етнокультурне ландшафтознавство
2. Етнокультурний ландшафт як регіон.
3. Поділля як етнокультурний регіон.
4. Регіональні етнокультурні геоекотони.
5. Фронтір як транскордонна етнокультурна структура.
6. Поділля як частина культурно-цивілізаційного рубежу Європи
7. Етнохронотоп і його стратифікація
8. Етнохронотоп: до постановки питання.
9. Натурально-ландшафтний страт.
10. Географічний чинник формування етнокультурного середовища.
11. Доетнічний страт. Формування селитебної мережі регіону в доетнічному страті.
12. Етнічний страт і регіональні колонізаційні процеси.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-ty. Dział II-gi “Ziemie Russkie” Rzeczypospolitej. Opracował i wydał Aleksander Jabłonowski, czł. czyn. Akademii Umiejętności w Krakowie [Карті]. Warszawa-Wiedeń, 1899-1904. 17 s.
2. Атлас народонаселения западно-русского края по исповеданиям [Карті]. 1:1 680 000; 40 верст в дюйме, 1 : 630 000 ; 15 верст в дюйме, 1:840 000; 20 верст в дюйме и др. СПб.: Тип. и литогр. В. Веллинга, 1863. 1 атл. (15 л.) : цв., стат. табл., текст, помета ; 71x93 см.
3. Атлас Подольской губернии. Историческое объяснение планов и рисунков атласа Подольской губернии, составленное губернатором К. Я. Флиге в 1842 г. Журнал Министерства внутренних дел. Санкт-Петербург, 1843. Часть I. С. 1-3; Часть II. С. 311-353.
4. Атлас України й сумежних країв [Карті] / Під загальною редакцією д-ра Володимира Кубійовича. Львів: Український видавничий інститут у Львові, 1937. 66 с.
5. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія, біобібліографія, матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
6. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. К. : ДНВП “Картографія”, 2004. 208 с.; іл.

7. Военно-Топографические карты Российской империи масштаба 3 версты в дюйме (1:126000), 1860 [Карты]. Ряд XVI. Лист 6. г. Подольской и обл. Бессарабской.
8. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля: [монографія]. Вінниця: ВНТУ, 2011. 270 с.
9. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
10. Володченко А., Шевченко В. Доісторичні карти України. Дрезден, 2004. 61 с.
11. Географической атласъ Россійской Имперіи, царства Польскаго и великаго княжества Финляндскаго [Карты]. Расположенный по губерніямъ на двухъ языкахъ съ означеніемъ въ оныхъ городовъ, местечекъ, сель, деревень и всехъ примечательныхъ местъ; почтовыхъ и большихъ проезжихъ дорогъ, станцій и разстоянія между оными, и прочими селеніями въ верстахъ и миляхъ. На 70 листахъ съ генеральною картою и Таблицею разстоянія верстъ по почтовымъ дорогамъ между знатнейшими городами. Сочинень по новейшимъ и достовернымъ сведеніямъ, въ пользу обучающихся Россійской географіи и для составленія дорожниковъ путешественникамъ, Служащимъ въ Военно-топографическомъ Депо, Свиты Его Императорскаго Величества по квартирмейстерской части Подполковникомъ Пядышевымъ, 1821 года. 70 с.
12. Гульдманъ В. К. Памятники старины в Подоліи (Матеріали для составленія археологической карты Подольской губерніи). Каменец-Подольскій: Типографія Подольскаго губернскаго правленія, 1901. 469 с.
13. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. Львів: Світ, 1997. 264 с.
14. Історичне картознавство України: Зб. наук. пр. Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2004. 516 с.
15. Картографія та історія України: Зб. наук. пр. Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. 348 с., репрод. карт.
16. Кордт В. Матеріали до історії картографії України. К., 1931. Ч. 1. 198 с.
17. Петришин Г. П. «Карта Ф. фон Міга» (1779-1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 292 с. (Праці Українського центру історичного містознавства. Вип. 5).
18. Сосса Р. І. Історія картографування території України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 2007. 336 с.
19. Сосса Р. І. Картографічні твори на територію України (1945–2000 рр.): Бібліографічний покажчик. К.: ДНВП «Картографія», 2002. 400 с.
20. Сосса Р.І. Топографічне картографування території України (1920-2002 рр.): Бібліографічний покажчик. К.: ДНВП «Картографія», 2003. 128 с.
21. History of the World: Map by map. London: Dorling Kindersley Limited, 2018. 440 p.

РОЗДІЛ 2 ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3-5 КАРКАСНІ ЛАНДШАФТИ. ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ МІСТЕЧОК

Мета: опанувати методи досліджень в етнокультурному ландшафтознавстві, набути навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки матеріалів для аналізу ландшафтної структури містечок.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, фондові матеріали управління архітектури.

В етнокультурному ландшафтознавстві за час його існування сформувався доволі широкий спектр методів досліджень. Пропонуємо таку класифікацію (табл. 3). Як видно з таблиці, увесь спектр найчастіше застосовуваних в історичній географії методів об'єднується у чотири групи – філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові (власне історико-географічні) і міждисциплінарні (вони великою мірою є полідисциплінарними). В кожній групі виділяються підгрупи методів. Так, наприклад, у групі загальнонаукових методів виділяємо дві підгрупи – традиційних і модерних методів етнокультурних досліджень.

Таблиця 3

Методи історико-географічних досліджень

Група методів	Підгрупа методів	Види методів	
I. Філософські	1. Логічні	• діалектичні • формально-логічні	• математико-логічні
II. Загальнонаукові	1. Традиційні	• спостереження • аналізу • порівняння • узагальнення • синтезу	• логіко-дедуктивний • індукції і дедукції • абстрагування • моделювання • районування
	2. Модерні	• системний • басейновий • ГІС-моделювання • інформаційного аналізу • формалізації • ідеалізації	• фрактального аналізу • синергетичного аналізу • аксіоматизації • експертної оцінки • прогнозування
III. Конкретно-наукові	1. Історико-географічні	• історико-демографічного аналізу • історико-етногеографічного аналізу • історико-соціального аналізу • історико-господарського	• історико-геоморфологічного аналізу • історико-кліматологічного аналізу • історико-педологічного аналізу • історико-біогеографічного аналізу

Група методів	Підгрупа методів	Види методів	
		аналізу • діахронологічного аналізу • історико-географічних зрізів • історико-гідрологічного аналізу	• історико-ландшафтознавчого аналізу • історико-кріолітологічного аналізу • історико-географічного районування
	2. Історико-археологічні	• ретроспективного аналізу історичних відомостей • археологічних досліджень	• історико-археологічних реконструкцій і моделювання • визначення віку археологічних культур
	1. Архівно-історичні	• аналізу літописів, реєстрів, кадастрів, грамот, інших історичних документів	• аналізу подорожних заміток, мемуарів, трактатів, художніх і наукових творів
	4. Лексико-географічні (ономастичні)	• топонімічні • етнімічні	• історико-семантичні • гідронімічні • інші
IV. Міждисциплінарні	1. Екологічні	• біоекологічні • геоекологічні • соціоекологічні • медико-екологічні	• економіко-екологічні • балансово-екологічні
	2. Картографічні	• польового картографування • аналізу різночасових карт • аналізу матеріалів дистанційних досліджень	• картографічного моделювання з використанням технологій ГІС
	3. Математико-статистичні	• регресійного аналізу • кореляційного аналізу	• факторного аналізу • інші
	4. Польові	вивчення властивостей: • компонентів природного середовища • природних процесів • населення	Вивчення властивостей: • економіко-географічних об'єктів і комплексів • суспільно-географічних процесів
	5. Дистаційні	• дешифрування аеро- і космознімків • порівняльного аналізу аерокосмічної інформації	• побудови нових космокарт • аеровізуального аналізу
	6. Балансові	• визначення балансу вологи, тепла, мінеральної речовини • визначення: міграційного балансу населення	• виробничого балансу • споживчого балансу • екологічного балансу та ін.
	7. Хроногеографічних досліджень	• радіовуглецевий • термолюмінесцентний • фотолюмінесцентний • палеомагнітний • дендрохронологічний • стратиграфічний	• корелятивних відкладів • тефрохронологічний • споро-пилковий • похованих ґрунтів
	8. Інтегрального історико-	• типізації історико-географічного середовища	• історико-геоекологічного синтезу

Група методів	Підгрупа методів	Види методів	
	географічного і геоecологічного синтезу	• історико-географічного районування	• визначення природно-ресурсного потенціалу
	9. Прогностичні	• історико-географічного прогнозування	• історико-геоecологічного прогнозування

Не зупиняючись на детальній характеристиці специфіки кожного з використовуваних історичною географією методів, звернемо увагу на активне проникнення у сферу історичної географії методів екологічних, геоecологічних, економіко-екологічних наук, картографічного і геоінформаційного моделювання, дистанційного зондування Землі, абсолютного датування відкладів і подій, типізації, районування, історико-географічного синтезу, експертизи, прогнозування та управління історико-географічним середовищем, його системами, об'єктами і процесами.

Спеціально-наукові методи застосовуються в окремих науках або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Конкретно-наукові методи базуються на філософських та загальнонаукових методах. До конкретно-наукових методів історико-географічного дослідження належать: картографічний метод, метод польових спостережень, візуальний метод, порівняльно-географічний, експедиційний, таблично-графічний метод, літературний (джерелознавчий) та статистичний методи.

Літературний (джерелознавчий) метод має виключне значення при виконанні історико-географічного дослідження. Оскільки кожне з географічних джерел або їх груп мають свої специфічні риси й особливості, методичний інструментарій в залежності від об'єкту дослідження може видозмінюватися. Основні методи у джерелознавчій критиці базуються на джерелознавчому аналізі та джерелознавчому синтезі. Відповідно в аналізі джерел можна виділити два етапи: аналітичну критику, а також синтетичну, або синтезовану, критику.

В етнокультурному дослідженні чільне місце повинен займати експедиційний метод. Експедиційні дослідження передбачають досягнення певної наукової мети шляхом її спостереження у польових умовах. На локальному рівні використовуються методи польової етнографії й фольклористики з тематичними опитуваннями й інтерв'юванням, методи ландшафтно-топонімічного картографування й профілювання. На всіх рівнях важливо застосовувати методи фізичної географії для виявлення природних меж і їхнього співвідношення з етнокультурними геоекотонами і фронтами. У дослідженнях етнокультурних ландшафтів окремо виділяються польові методи, переважна частина яких спрямована на отримання інформації про етнокультурний ландшафт, а також аналітичні методи, які дозволяють співвідносити інформацію про різні компоненти етнокультурного ландшафту, виявляючи проблемні моменти.

Зокрема експедиційний метод застосовано при дослідженнях етнокультурних ландшафтів містечок регіону. Модель дослідження (табл. 4) створена за допомогою

методів спостереження, інтерв'ювання, а також репрезентаційних методах: фотографування, аудіо- і відеофіксація етнокультурних пам'яток.

Таблиця 4

Експедиційні дослідження етнокультурних ландшафтів містечка

№	Назва етапу	Характеристика етапу
1	Рекогносціювання	Рекогносціювальний обхід містечка і його околиць з фіксацією й фотографуванням етнокультурної спадщини. Виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків з натуральними й антропогенними ландшафтами й окремими природними об'єктами – річкою, яром, лісом тощо. Фіксація характеру планування й орієнтації кварталів та будинків містечка. Первинне ситуаційне опитування жителів.
2	Дослідження містечка	Фіксація назви й самоназви містечка і її жителів (з варіантами), запис топонімічних переказів і переказів про його заснування. Фіксація основних віх усної історії містечка. Дослідження просторової структури містечка з виявленням назв і самоназв околиць містечка і їх картографічною фіксацією.
3	Вивчення традиційного господарства	Опис основних рис традиційного господарства. Виявлення реліктів традиційного господарства (в архітектурі, у топонімії й фольклорі). Опис основних промислів. Фіксація розповідей про ярмарки.
4	Виявлення та картування сакральних і тафальних ландшафтів	Виявлення місцевих сакральних та тафальних ландшафтних комплексів і ставлення до них місцевого населення. Запис тематичних переказів і легенд. Відвідування й фотографування сакральних і тафальних ландшафтів.
5	Післяпольовий аналітичний період	На основі зібраних матеріалів створюється ландшафтна карта містечка, при наявності історичних карт – будується ряд карт з різних часових зрізів.

ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи таблицю 2, провести опис етнокультурних ландшафтів одного з містечок (за вибором магістра), сформувавши відповідний звіт та слайди:

- м. Бар Вінницької області;
- м. Бершадь Вінницької області;
- м. Браїлів Вінницької області;
- м. Вінниця Вінницької області;
- м. Іллінці Вінницької області;

- м. Могилів-Подільський Вінницької області;
- м. Муровані Курилівці Вінницької області;
- м. Немирів Вінницької області;
- м. Погребище Вінницької області;
- м. Тиврів Вінницької області;
- м. Тульчин Вінницької області;
- м. Хмільник Вінницької області;
- м. Цекинівка Вінницької області;
- м. Чечельник Вінницької області;
- м. Шаргород Вінницької області;
- м. Ямпіль Вінницької області.

Структура звіту:

- етимологія назви містечка, рік утворення, статус населеного пункту;
- хто займався дослідженням містечка;
- фізико-географічні особливості території містечка; створення картосхеми розташування містечка на основі компонентних карт та карти ландшафтів Вінницької області;
- історико-етнічні особливості формування містечка за історичними зрізами: а) XVI ст.; б) XIX ст.; в) початок XX ст.; г) XXI ст.;
- особливості структури антропогенних ландшафтів (каркасні, сакральні, тафальні, дорожні, белігеративні, промислові тощо); переважаючий архітектурний тип; створення картосхеми з контурами основних класів сучасних етнокультурних ландшафтів; можливе використання електронних карт, космічних знімків системи Google Earth та Wikimapia;
- етнологічні, етнографічні та соціально-статистичні характеристики, мікротопоніми містечка (за історичними зрізами);
- історико-архітектурні та культурні пам'ятки; перспективи природокористування та охорони етнокультурних ландшафтів містечка;
- етнокультурні туристичні ресурси досліджуваної ділянки; формування можливих туристичних маршрутів.

Обсяг звіту має складати – 15-20 сторінок. Для виконання роботи необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва, за необхідності – в обласних науково-дослідних організаціях: Вінницяліс, Укрземпроект, обласне управління екології, обласне або міське управління архітектури. *До звіту необхідно додати картографічний та фотоматеріал.*

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Методи досліджень етнокультурних ландшафтів.
2. Етнокультурні ландшафти містечок. Етимологія терміну «містечко».
3. Дефініція і критерії виділення «містечка».
4. Історія формування етнокультурних ландшафтів містечок Поділля.
5. Ландшафтна структура містечок.
6. Ландшафтна структура штетлів.
7. Польські етнокультурні ландшафти містечок.
8. Вірменські етнокультурні ландшафти містечок.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик В. М. Вірменські культурні ландшафти містечок Поділля. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. Тернопіль: СМП «Тайп». № 1 (Випуск 29). 2011. С. 11-16.
2. Воловик В. М. Збереження етнокультурних ландшафтів містечок Поділля. *Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування* : матеріали міжнародної конференції, проведеної 10-11 травня 2011 р. Кам'янець-Подільський: Мошинський, 2011. С. 124-126.
3. Воловик В. М. Історія дослідження польської етнокультури у містечках Поділля. *Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль, 2011. Випуск 23. С. 32-36.
4. Воловик В. М. Історія формування етноландшафтів містечок Поділля. *Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції*. Кривий Ріг: Видавництво ПП «Видавничий дім», 2011. С. 25-30.
5. Воловик В. М. Формування польських культурних ландшафтів містечок Поділля. *Географія та туризм : наук. зб.* К.: Альтерпрес, 2011. С. 242-248.
6. Воловик В. М., Хасцький Г. С. Містечко як культурний ландшафт: етимологія, дефініція. *Культурний ландшафт: теорія і практика : збірник наукових праць*. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. С. 50-54.
7. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля: [монографія]. Вінниця: ВНТУ, 2011. 270 с.
8. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 168 с., іл.
9. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. 180 с., іл.
10. Воловик В. М. Формування селитебних ландшафтів Могилева-Подільського під впливом єврейської культури. *Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція*. Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С. 356-361.
11. Воловик В. М. Етнокультурне ландшафтознавство. Хрестоматія: Навчальний посібник. Видання друге. Вінниця, 2024. 299 с.
12. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти Вінниці. *Культурний ландшафт Вінниці: від минулого до майбутнього*: зб. ст. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 7-20.
13. Воловик В. М. Каркасні ландшафти: етимологія та визначення. *Каркасні (селитебні і дорожні) антропогенні ландшафти: теоретичні та прикладні аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-*

- практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), м. Вінниця, 24-25 квітня 2019 р. Вінниця, 2019. С. 6-12.
14. Воловик В.М., Балинський І.А. Етнокультурні ландшафти Брацлава. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 4 (56) квітень 2018 р. С. 404-409.
 15. Воловик В.М., Колодюк Б.В. Палацово-паркові ландшафти міста Немирів. *Materialy XV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, «Nauka i innowacja-2019»*, 07-15 października 2019 roku. Р. 50-53.
 16. Воловик В.М., Кухар А.А. Етнокультурні ландшафти містечка Муровані Курилівці. *Сучасні проблеми розвитку природничої географії України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю)*, м. Вінниця, 27-28 травня 2020 р. Вінниця, 2020. С. 119-122.
 17. Воловик В.М., Павличко Б.В. Етнокультурні ландшафти містечка Браїлів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2017. Вип. 29, № 3-4. С. 38-44.
 18. Воловик В.М., Слівінська А.С. Етнокультурні каркасні ландшафти містечка Хмільник Вінницької області. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 5 (69) травень 2019 р. С. 287-291.
 19. Воловик В.М., Фадєєва Т.Ю. Етнокультурні ландшафти Тиврова. *Етнокультурне ландшафтознавство: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю)*, м. Вінниця, 28-29 травня 2018 р. Вінниця, 2018. С. 33-38.
 20. Воловик В.М., Хасцький Г.С., Бахновська О.С. Етнокультурні ландшафти Шаргорода. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 2 (66) лютий 2019 р. С. 326-332.
 21. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с., іл.
 22. Денисик Г. І., Воловик В.М. Містечко-курорт Хмільник. *Містечка Східного Поділля*. Вінниця: Тезис, 2002. С. 45-52.
 23. Денисик Г.І., Браславська О.В., Воловик В.М., Вальчук-Оркуша О.М., Буряк-Габрись І.О., Стефанков Л.Л. Каркасні антропогенні ландшафти: Монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 316 с. (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
 24. Денисик Г.І., Фадєєва Т.Ю., Воловик В.М. Антропогенізація ландшафтів Поділля: Монографія. Вінниця: Твори, 2019. 288 с. (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
 25. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України: монографія. Чернівці: Рута, 2004. 381 с.
 26. Denysyk G, Volovyk V., Buriak-Habrys I., Kikavets V., Skowron K. Miasteczka Wschodniego Podola: różnorodność i specyfikacja struktur krajobrazowych, klasyfikacja. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, Częstochowa, 2020, 40 (2020) nr 3. s. 192-204.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6-7

КАРКАСНІ ЛАНДШАФТИ.

СІЛЬСЬКІ ТА ДОРОЖНІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ

Мета: навчитися аналізувати структуру та функціонування сільських етнокультурних ландшафтів, будувати ландшафтні картосхеми у різних етнохронотопах.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, матеріали обласних архівів.

Ядрами етнокультурних ландшафтів є каркасні етнокультурні селитебні ландшафти, де формуються та існують конвіксії (у певному історичному зрізі – субетноси). Хоча конвіксії виділяються не за етнічними відмінностями, але саме вони призводять до формування строкатої структури етнокультурних ландшафтів містечок, інколи навіть інверсійних для певного історико-культурного регіону. На Поділлі різні конвіксії та їх співвідношення призвело до формування різних підкласів каркасних селитебних етнокультурних ландшафтів: сільсько-міського (містечкового) і сільського. Від розташування, «візерунку», функціонування каркасних етнокультурних ландшафтів відбувалось формування «образу» регіону. Співвідношення та розташування етнокультурних артефактів у структурі каркасних ландшафтів дозволяє оптимізувати природокористування етнокультурних ландшафтів і прогнозувати їх розвиток. До основних класів групи каркасних ландшафтів відносять селитебні і дорожні. У селитебних найяскравіше етнокультурні особливості виражені у підкласах сільському та містечковому, які розглянуті у наступних підрозділах. Сільські етнокультурні ландшафти мають певну відмінність від звичайних антропогенних селитебних. Вони вміщують ресурсну периферійну зону, ландшафти якої відносяться до фонових антропогенних. Але ресурсна периферійна зона не включає всі ландшафти, а тільки у радіусі 5-10 км (рис. 3). Дорожні ландшафти є необхідним елементом інфраструктури, без якого неможлива етнокультурна дифузія у регіоні.

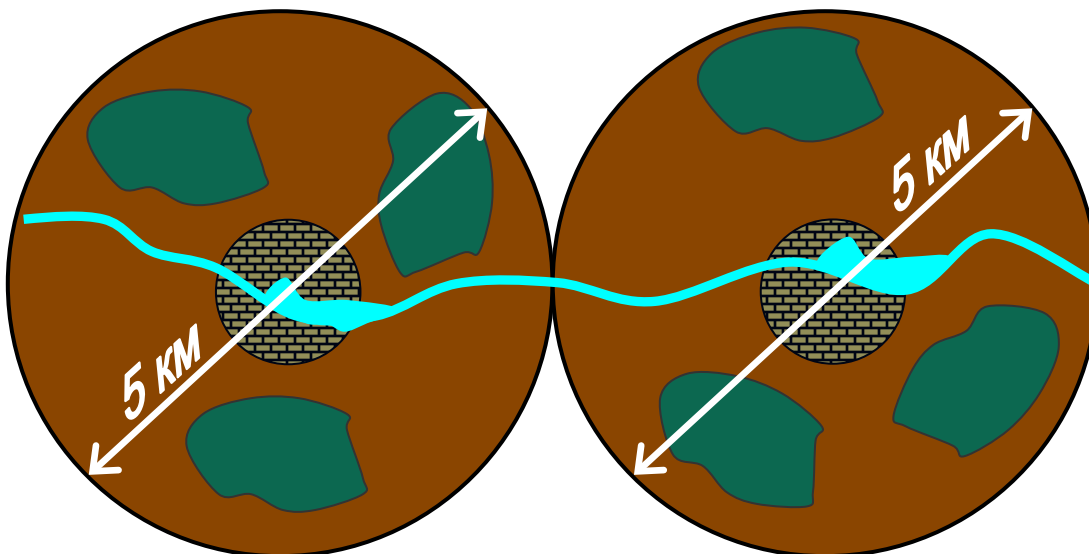


Рис. 3 Периферійна зона сільських етнокультурних ландшафтів

ЗАВДАННЯ

1. На контурну карту Вінницької області нанести найбільші містечка та села, зазначивши рік заснування. Умовними позначками відобразити переважання відповідної етнокультури у зазначених селитебних ландшафтах для різних етнохронотопів: а) XIII-XIV ст.; б) XVI ст.; в) XIX ст.; г) 20-30-і рр.. XX ст. Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

2. Провести аналіз одного з сіл Поділля (за вибором магістра) за відповідним планом:

- етимологія назви села, рік утворення;
- хто займався дослідженням села;
- фізико-географічні особливості території села; створення картосхеми розташування села на основі компонентних карт та карти ландшафтів Вінницької області;
- історико-етнічні особливості формування села за історичними зрізами: а) XVI ст.; б) XIX ст.; в) початок XX ст.; г) XXI ст.;
- особливості структури антропогенних ландшафтів (селитебні, сакральні, тафальні, дорожні, сільськогосподарські, лісові); переважаючий архітектурний тип; створення картосхеми з контурами основних класів сучасних етнокультурних ландшафтів; можливе використання електронних карт, космічних знімків системи Google Earth та Wikimapia;
- етнологічні, етнографічні та соціально-статистичні характеристики, мікротопоніми села;
- перспективи етнокультурного та зеленого туризму у селі; формування можливих туристичних маршрутів.

Результатом дослідження є звіт обсягом 15-20 сторінок. Для виконання роботи необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва, за необхідності – в обласних науково-дослідних організаціях: Вінницяліс, Укрземпроект, обласне управління екології, обласне управління архітектури. *До звіту необхідно додати картографічний та фотоматеріал.*

3. На контурну карту Поділля нанести: а) дорожні ландшафти XV-XVII сторіч; б) дорожні ландшафти середини XIX – початку XX сторіч. Провести короткий письмовий аналіз (1-2 сторінки), у якому зазначити етнокультурну (комунікативну) функцію цих етнокультурних ландшафтів.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Каркасні етнокультурні ландшафти
2. Сільські етнокультурні ландшафти. Дефініція «сільських етнокультурних ландшафтів».
3. Етапи формування сільських етнокультурних ландшафтів.
4. Структура і типологія сільських етнокультурних ландшафтів.
5. Українські сільські етнокультурні ландшафти.
6. Польські сільські етнокультурні ландшафти.
7. Німецькі сільські етнокультурні ландшафти.
8. Єврейські сільські етнокультурні ландшафти.
9. Сільські етнокультурні ландшафти російських старообрядців.
10. Етнокультурні особливості дорожніх ландшафтів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик В. М., Вальчук О.М. Дорожні ландшафти Поділля у другій половині XIX – початку XX століть. *Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. Випуск 10 (2). С. 43-47.
2. Воловик В. М. Єврейські землеробські колонії Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2004. Вип. 7. С. 37-46.
3. Воловик В. М. Єврейські примістечкові господарства Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2005. Вип. 8. С. 126-130.
4. Воловик В. М. Сільський етнокультурний ландшафт як туристичний об'єкт. *Подільські читання : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 травня 2013 року*. Тернопіль : СМП «Тайп», 2013. С. 80-83.
5. Воловик В. М. Сільські культурні ландшафти руських старообрядців. *Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження : збірник наукових праць ВДПУ*. Вип. 9 (14). Вінниця, 2012. С. 14-16.
6. Воловик В. М. Українські сільські культурні ландшафти. *Географія та туризм: наук. зб. К.: Альтерпрес, 2011. Вип. 16. С. 277-283.*
7. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля: [монографія]. Вінниця: ВНТУ, 2011. 270 с.
8. Воловик В.М. Етнокультурне ландшафтознавство. Хрестоматія: Навчальний посібник. Видання друге. Вінниця, 2024. 299 с.
9. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 168 с.
10. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. 180 с.
11. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
12. Jędrysiak, T. Wieska turystyka kulturowa. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. 163 s.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8-9

САКРАЛЬНІ І ТАФАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ

Мета: навчитися аналізувати структуру та функціонування сакральних і тафальних етнокультурних ландшафтів, будувати картосхеми у різних етнохронотопах.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, матеріали обласних архівів.

Місця проживання автохтонних етносів регіону включають сакральні об'єкти як у вигляді натуральних утворень (водні джерела, річки, озера, гаї, дерева), так і об'єктів етнокультури (сакрально-тафальні комплекси, архітектурні споруди). У такому підході під сакральним ландшафтом розуміють частину етнокультурного ландшафту, яку свідомо виділяють та маркують святими місцями і яка відіграє важливу роль у традиційному світогляді місцевих етносів. Відповідно до реєстру культурної спадщини ЮНЕСКО, до сакральних ландшафтів відносять територіальні комплекси, культурна цінність яких визначається наявністю священного наповнення і / або культового призначення. У такому розумінні сакральні ландшафти категоріально наближені до антропогенних ландшафтів. До них відносять: святі і священні місця, святилища, тафальні ландшафти. Трактування «сакрального ландшафту» поділяють на дослідницькі аспекти: а) матеріальний, де основою є ландшафт, який може мати або виконувати сакральні функції; б) духовний, де сакральні функції розглядаються як надбудова над ландшафтом або як його функція.

Для вивчення сакральних ландшафтів можливе використання таких підходів як:

- ландшафтознавчий (унікальні властивості сакральних ландшафтів);
- історико-ландшафтознавчий (сакральний простір у різних стратах);
- етнічно-екологічний (процеси сакралізації / десакралізації);
- психологічний (образ сакрального і профанного ландшафтів);
- езотеричний (енерго-інформаційні структури сакральних ландшафтів)

Назва «тафальний» походить від грецького «taphē» – поховання, могила. Тафальні ландшафти доповнюють сакральні, генетично і територіально з ними пов'язані (церква – катакомби; церква – цвинтар; кладовище – каплиця тощо). Частина тафальних ландшафтів можуть виконувати сакральні функції: дольмени, менгіри, мавзолеї. У порівнянні з іншими етнокультурними ландшафтами процес вивчення тафальних комплексів має певні особливості. Крім загальноприйнятих методик, він включає:

- одночасний аналіз різних за суттю археологічних, історичних, інженерних, природничих (грунтознавчих, ботанічних, зоологічних) матеріалів;
- проведення спільних історико-ландшафтознавчих експедицій. Частина тафальних ландшафтів, які добре збереглися, взяті під охорону як історико-археологічні пам'ятники. Їх комплексні дослідження потребують спеціального дозволу і можуть бути проведені ландшафтознавцями разом з археологами або істориками;

- використання нетрадиційних для ландшафтознавства методів досліджень: археологічних (способи розкопок, збереження археологічних матеріалів), фізичних (радіовуглецевий аналіз залишків деревини, вугілля в валах, кісток, насіння), інженерних (споруди в пірамідах, кладка каменю в лабіринтах) тощо, ландшафтознавчий аналіз даних.

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувати історію вивчення сакральних і тафальних ландшафтів.

Для виконання завдання використати літературні, фондові, картографічні матеріали, інтернет-ресурси. Результатом виконання має бути формування анотації до проаналізованих джерел (10-15), обсягом до 2 сторінок.

2. Створити таблицю визначення сакральних і тафальних ландшафтів за визначеною структурою (таблиця 5). Для виконання завдання використати літературні та інтернет-ресурси. Приклад таблиці подається нижче.

Таблиця 5

Визначення сакрального / тафального ландшафту

№	Автор, рік	Визначення

3. Письмово проаналізувати модель сакрального ландшафту (рис. 4). Для аналізу необхідно ознайомитися з основними категоріями сакрального ландшафту: ієротопія, ієрофанія, сакральне і профанне, сакральний і релігійний простори, священне місце; категоріями виділення сакрального ландшафту.

4. Відповідно до класифікації сакральних ландшафтів на карту світу умовними позначками нанести найвідоміші сакральні ландшафти / місця. Завдання може виконуватися двома способами: а) нанесення на контурну карту; б) формування відповідного файлу у програмі Global mapper. Для виконання завдання використати літературні, картографічні матеріали, інтернет-ресурси.

5. Нанести сакральні та тафальні ландшафти / місця м. Вінниці відповідно до гіпсометрії міста (заплавна, назаплавно-терасова, схилова, вододільна місцевості). Завдання може виконуватися двома способами: а) нанесення на контурну карту; б) формування відповідного файлу у програмі Global mapper. Для виконання завдання використати літературні, картографічні матеріали, інтернет-ресурси. Базу даних сформувати у вигляді таблиці 6, приклад якої подається нижче.

Таблиця 6

Характеристика сакральних об'єктів Вінниці

№	Назва	Розташування	Історична довідка	Характеристика	Сучасний стан
Плакорна (вододільна) місцевість					
1.	Храм Ікони Божої	Хмельницьке		Розташований на території	Стан відмінний.

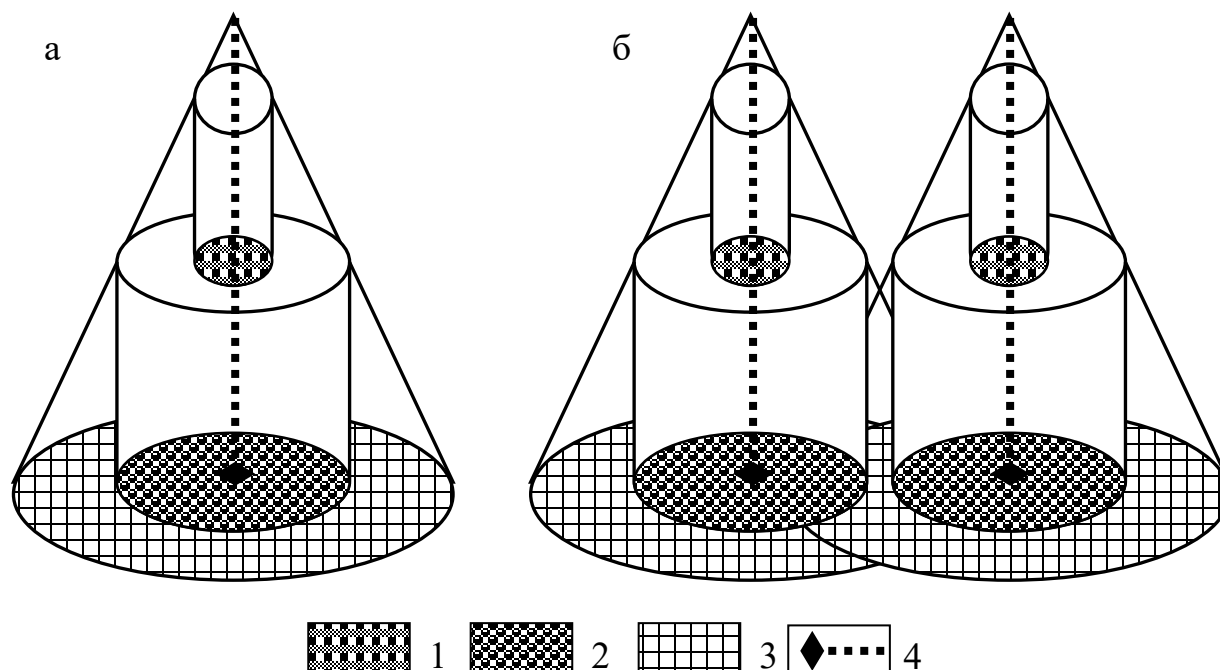


Рис. 4 Модель сакрального ландшафту:

а – моноетнічний ландшафт; б – поліетнічний ландшафт;
1 – священне; 2 – сакральне; 3 – профанне; 4 – ієрофанія

	Матері «Скоропослушниця»	шосе, 129.		Вінницького будинку-інтернату геріатричного профілю	Використовується за призначенням
2.	Храм святителя Луки Кримського	Хмельницьке шосе, 90а	Збудований у 1998 р.	Створений на місці частини П'ятничанського лісопарку	Стан відмінний. Використовується за призначенням

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Сакральні ландшафти: ієротопія і дефініція.
2. Категорії сакральних ландшафтів.
3. Структура і функціонування сакральних ландшафтів.
4. Класифікація сакральних ландшафтів.
5. Еволюція сакральних ландшафтів.
6. Тафальні ландшафти: класифікація
7. Тафальні ландшафти: ландшафтна структура.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик В.М. Етнокультурне ландшафтознавство. Хрестоматія: Навчальний посібник. Видання друге. Вінниця, 2024. 299 с.
2. Воловик В.М., Воловик О.В. Терміносистема сакрального ландшафтоведенья. *Рухани*

- жаңғыру аясындағы киелі жерлер географиясы және мәдениет: тәжірибе мен практика»: халықар. ғыл.-практик. конф. материалдары (26-27 сәуір 2018 ж.) Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Ұлағат» баспасы, 2018. 296 бет. С. 28-31.
3. Воловик В.М., Складук О.В. Сакральне місце: дефініція, класифікація. *Materialy XIV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, «Naukowa przestrzeń Europy - 2018», 07-15 kwietnia 2018 roku po sekcjach: Budownictwo i architektura. Geografia i geologia. Współczesne informacyjne technologie. Techniczne nauki. Fizyka. Chemia i chemiczne technologie.* С. 72-75.
 4. Воловик В. М. До питання класифікації тафальних ландшафтів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія.* Вінниця, 2001. Вип. I. С. 99-110.
 5. Воловик В. М. Класифікація сакральних ландшафтів. *Фізична географія та геоморфологія.* К. : ВГЛ «Обрії», 2013. Вип. 2 (70). С. 145-154.
 6. Воловик В. М. Сакральні ландшафти: до постановки питання. *Географічна наука і практика: виклики епохи : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013 р.).* У 3-ох томах. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. Том 2. С. 67-71.
 7. Воловик В. М. Тафальні ландшафти. *Ландшафти і сучасність: збірник наукових праць.* Київ-Вінниця. Вінниця: Гіпаніс, 2000. С. 197-199.
 8. Воловик В. М. Тафальні ландшафти кладовищ. *Географія та туризм: наук. зб.* К.: Альтерпрес, 2012. Вип. 22. С. 282-290.
 9. Воловик В. М. Територіальні особливості єврейських тафальних ландшафтів Поділля. *Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях: Збірник наукових праць.* Вінниця: Гіпаніс, 2003. С. 123-126.
 10. Воловик В. М., Воловик А.В. «Язичницькі» ландшафти. *Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку. Збірник наукових праць.* Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. С. 23-26.
 11. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
 12. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. 336 с.
 13. Денисик Г.І., Воловик В.М., Яцентюк Ю.В., Кізюн А.Г. Моделі сакрального простору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», № 53 (2020).* С. 106-119.
 14. Міщенко О.В. Сакральний ландшафт: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 360 с.
 15. Романчук С. П. Сакральні ландшафти. *Зб. наук. праць «Проблеми ландшафтного різноманіття в Україні».* К.: Інститут географії НАНУ, 2000. С. 144-146.
 16. Старі кладовища Вінниці. Де насправді вінничани можуть «ходити по кістках» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.vinnitsa.info/news/stari-kladovishcha-vinnitsi-de-naspravdi-vinnichani-mozhut-hoditi-po-kistkah.html>. Назва з екрану.
 17. Храми Вінниці [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Храми_Вінниці. Назва з екрану.
 18. Last Landscapes. The Architecture of the Cemetery in the West. London: Reaction Books, 2003. 223 p.
 19. Low Setha M. Spatializing culture: the ethnography of space and place [Text]. New York: Routledge, 2016. 276 p.
 20. Mishchenko O. Classification scheme of sacred landscapes [Text]. *European Journal of Geography.* Volume 9 (4). 2018. P. 62-74.
 21. Park Chris C. Sacred worlds. An introduction to geography and religion [Text]. London: Routledge, 1994. 332 p.

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10 СІЛЬСЬКИЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ. ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ МІСТЕЧОК

Мета: навчитися аналізувати перспективи природокористування, оптимізації та охорони етнокультурних ландшафтів, будувати оціночні картосхеми.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, монографії.

Етнокультурні ландшафти є одним з об'єктів етнокультурного туризму. Їх збереження сприятиме розвитку цього туристичного напрямку, а також збереженню або підсиленню природних переваг ландшафту. Таким чином, етнокультурні ландшафти зберігатимуть біорізноманітність, створюватимуть підґрунтя для гармонійного поєднання природоохоронної і освітньої діяльності з можливістю ознайомлення з історико-культурною спадщиною регіону.

Музеєфікація історико-культурних артефактів сіл і містечок регіону сприяє перетворенню етнокультурної спадщини на туристичний продукт, що призводить до зацікавленості у збереженні пам'яток, збільшує кількість відвідувачів. Проблема музеєфікації, реставрації і заповідання спадщини Поділля пов'язані з особливостями розташування етнокультурних артефактів (переважно у селах і містечках), де значна кількість об'єктів знаходиться у віддалених, важко доступних місцях і не відповідає умовам екскурсійного обслуговування. Виникає можливість для створення нових туристичних маршрутів, які охоплювали б більшість пам'яток етнокультурної спадщини регіону, незалежно від їх розташування і стану збереженості.

Для консервації і музеєфікації етнокультурних ландшафтів містечок регіону доцільно формувати мережу регіональних ландшафтних парків на основі вже існуючої системи; для охорони сільських етнокультурних ландшафтів необхідне створення скансенів. Це дозволить розвинути індустрію туризму в економічно відсталих регіонах, одночасно зберігаючи надбання етнокультурної спадщини.

Туристичні якості сільських етнокультурних ландшафтів можна поділити на дві групи: а) натуральні і умовно-натуральні ландшафти, які є периферійними в сільському ландшафті; б) культурні ландшафти, представлені «ядром» сільського етнокультурного ландшафту.

Туризм у сільських етнокультурних ландшафтах має потенціал для покращення соціального життя всередині регіону або країни. Сільське населення, безсумнівно, візьме участь і буде корисним у наданні туристичних послуг, що одночасно сприятиме підвищенню самооцінки громадян, поглибленню відчуття відповідальності і турботи

щодо регіональної етнокультури.

Особливою цінністю етнокультурних ландшафтів Поділля є «меморіальність» польських садіб, палацово-паркових комплексів, пов'язаних з відомими представниками локальної етнокультури. Садібні ландшафти відігравали значну роль у житті її власника, пов'язуючи його з малою Батьківщиною. Садібні ландшафти відбивали історію родини, а сакральні і тафальні ландшафти (садибна церква з спеціальним мавзолеєм) – історію роду. Фортифікаційні ландшафти мають не лише мистецьку та наукову цінність, оскільки відображають розвиток польського оборонного будівництва, а й історичне й історико-меморіальне значення.

Польські й українські садібні і белігеративні ландшафти регіону мають значний етнокультурний потенціал і можуть бути основою для створення історико-культурних й архітектурних заповідників, художніх і народних музеїв та скансенів.

Музеєфікація замкових і садібних комплексів у містечках Поділля є найефективнішим методом збереження етнокультурної спадщини. Музеєфікація дозволяє долучати етнокультурні пам'ятки до туристичних маршрутів. Роботи з музеєфікації об'єктів польської та єврейської етнокультурної спадщини стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні.

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувати теоретико-методологічні основи природокористування етнокультурних ландшафтів. Завдання виконується шляхом заповнення таблиць 7, 8, зразки яких подано нижче.

Таблиця 7

Склад і характеристика об'єктів етнокультурної спадщини

Типи спадщини	Характеристика	Категорії
Пам'ятки історії і культури		
Етнокультурні ландшафти		
Форми живої традиційної культури		

Таблиця 8

Види етнокультурного туризму

Вид туризму	Часовий / Культурний фокус	Особливості	Типові визначні пам'ятки та ландшафти
Туризм культурно-історичної спадщини			
Оглядовий (екскурсійний)			
Дієвий культурний туризм			
Сільський етнокультурний туризм			

2. На контурній карті України ареальним методом нанесіть перспективні

регіони розвитку сільського етнокультурного туризму. Для одного з ареалів (за вибором студента) зробити письмовий опис (2-3 сторінки) можливого рекреаційно-туристичного використання етнокультурних ландшафтів (каркасні, дорожні, сакральні-тафальні тощо). Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

3. На контурну карту України нанесіть скансени. Один зі скансенів опишіть письмово (2-3 сторінки). Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Сільський етнокультурний туризм.
2. Склад і характеристика об'єктів етнокультурної спадщини.
3. Види етнокультурного туризму.
4. Ознаки і напрями сільського етнокультурного туризму.
5. Скансени як ретроспективна модель етнокультурного ландшафту. Структура та функціонування скансенів.
6. Природокористування й охорона етнокультурних ландшафтів містечок.
7. Заповідання різних типів етнокультурної спадщини: садибні, сакральні, тафальні, белігеративні ландшафти.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2001. 395 с.
2. Воловик В. М. Збереження етнокультурних ландшафтів містечок Поділля. *Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування : матеріали міжнародної конференції, проведеної 10-11 травня 2011 р.* Кам'янець-Подільський: Мошинський, 2011. С. 124-126.
3. Воловик В. М. Історико-культурні ресурси перспективного регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» як об'єкта екомережі агросфери Східного Поділля. *Аграрні вісті.* 2008. № 1. С. 31-33.
4. Воловик В. М. Функціональне зонування регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія.* Вінниця, 2008. Вип. 15. С. 91-98.
5. Воловик В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 168 с., іл.
6. Воловик В.М. Етнокультурне ландшафтознавство. Хрестоматія. Навчальний посібник. Видання друге. Вінниця, 2024. 299 с.
7. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
8. Воловик, В. М. Туризм у сільських культурних ландшафтах: визначення, чинники розвитку. Вісник інституту педагогічної освіти. *Серія географічна. Випуск 1 (2012): матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції «Еко- і агротуризм: перспективи*

розвитку на регіональному та локальному рівнях», 29-30 березня 2012 р. Рівне: Червінко А. В., 2012. С. 254-259.

9. Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2006. 104 с.
10. Денисик Г. І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2009. Вип. 18. С. 66-75.
11. Денисик Г. І., Воловик В.М., Кравцова І.В. Історико-культурні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2009. Вип. 17. С. 50-60.
12. Денисик Г. І., Воловик В.М. Туристський маршрут «Намисто України». *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Спеціальний випуск: Педагогіка*. Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 197-202.
13. Денисик Г.І., Браславська О.В., Воловик В.М., Вальчук-Оркуша О.М., Буряк-Габрись І.О., Стефанков Л.Л. Каркасні антропогенні ландшафти: монографія. Вінниця. «ТВОРИ». 2021. 316 с.
14. Денисик Г.І., Буряк-Габрись І.О. Містечкові ландшафти Східного Поділля: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2021. 184 с.
15. Денисик Г.І., Кравцова І.В., Воловик В.М., Канська В.В., Атаман Л.В., Денисик Б.Г. Гуманістичні антропогенні ландшафти: монографія [За ред. Г.І. Денисика]. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2023. 346 с.
16. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, практика реалізації): Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.10.02. Львів, 1997. 49 с.
17. Каднічанський Д. Скансени України. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2010. Квітень № 16 (645). С. 3-8.
18. Панченко Т.Ф. Науково-методичні аспекти організації регіональних систем туризму на базі об'єктів історико-містобудівної спадщини. *Історія туризму в Україні*. К.: Ін-т туризму і готельн. г-ва, 1998. С. 45-55.
19. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Географічне трактування концепції етнокультури.
2. Аналіз концепції етнокультурного ландшафту.
3. Об'єкт і предмет етнокультурного ландшафтознавства.
4. Трактування терміну «етнокультурний ландшафт».
5. Властивості і структура етнокультурних ландшафтів.
6. Методи досліджень етнокультурних ландшафтів.
7. Етнокультурний ландшафт як регіон.
8. Поділля як етнокультурний регіон.
9. Регіональні етнокультурні геоекотони.
10. Фронтір як трансгранична етнокультурна структура.
11. Поділля як частина культурно-цивілізаційного рубежу Європи.
12. Етнохронотоп: до постановки питання.
13. Натурально-ландшафтний страт.
14. Географічний чинник формування етнокультурного середовища.
15. Ландшафтна самоорганізація етносу.
16. Фази взаємодії ландшафту і етносу.
17. Доетнічний страт.
18. Формування селитебної мережі регіону в доетнічному страті.
19. Етнічний страт і регіональні колонізаційні процеси.
20. Каркасні етнокультурні ландшафти.
21. Сільські етнокультурні ландшафти.
22. Дефініція «сільських етнокультурних ландшафтів».
23. Етапи формування сільських етнокультурних ландшафтів.
24. Структура і типологія сільських етнокультурних ландшафтів.
25. Українські сільські етнокультурні ландшафти.
26. Польські сільські етнокультурні ландшафти.
27. Німецькі сільські етнокультурні ландшафти.
28. Єврейські сільські етнокультурні ландшафти.
29. Сільські етнокультурні ландшафти російських старообрядців.
30. Етнокультурні ландшафти містечок.
31. Етимологія терміну «містечко».
32. Дефініція і критерії виділення «містечка».
33. Історія формування етнокультурних ландшафтів містечок Поділля.
34. Ландшафтна структура містечок.
35. Ландшафтна структура штетлів.
36. Польські етнокультурні ландшафти містечок.
37. Вірменські етнокультурні ландшафти містечок.
38. Етнокультурні особливості дорожніх ландшафтів.
39. Сакральні ландшафти: ієротопія і дефініція.
40. Структура і функціонування сакральних ландшафтів.

41. Класифікація сакральних ландшафтів.
42. Еволюція сакральних ландшафтів.
43. Тафальні ландшафти: класифікація і ландшафтна структура.
44. Склад і характеристика об'єктів етнокультурної спадщини.
45. Види етнокультурного туризму.
46. Ознаки і напрями сільського етнокультурного туризму.
47. Скансени як ретроспективна модель етнокультурного ландшафту.
48. Структура та функціонування скансенів.
49. Природокористування й охорона етнокультурних ландшафтів містечок.
50. Заповідання різних типів етнокультурної спадщини.

ТЕМИ ІНДЗ

1. Поділля як етнокультурний регіон.
2. Поділля як частина культурно-цивілізаційного рубежу Європи.
3. Сільські етнокультурні ландшафти Поділля.
4. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля.
5. Сакральні ландшафти Поділля.
6. Тафальні ландшафти Поділля.
7. Заповідання регіональної етнокультурної спадщини.

ДОДАТКИ

Додаток А

Історико-географічні та історико-етнографічні особливості Поділля

(нумерація посилань у додатках співпадає з монографією: Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування, 2013)

Перші письмові згадки про заселення Поділля є у працях Геродота, який згадував у верхній течії Південного Бугу плем'я скитів, а південніше – між Дністром і Гіпанісом (Бугом) – плем'я алмазенів, які жили осіло, займалися хліборобством і торгівлею. Саме звідси, через Ольвію у гирлі Південного Бугу йшли торговельні шляхи до Греції [809].

Дослідження етноландшафтів у ранньому середньовіччі (XI-XIII сторіччя). У 1154 році у праці «Книга розради для того, хто прагне подорожувати по областях» ал-Ідрісі на картах 4-5-ї секцій VI клімату вздовж р. Дністер описав чотири міста: Сармалі, Зака, Бармуні, Галісійя, де останнє місто розташував у межах Поділля. Місто Галісійю ототожнюють з Галичем на Дністрі. К. Міллер визначив положення міста Заку (Зану, Залу) поблизу сучасного містечка Могиливі-Подільського Вінницької області [338].

Перші згадки назви «Поділля» є в історичних хроніках. Як назва краю слово «Поділля» («Podola») використано у 1331 році у хроніці Мацея Стрийковського і в описі Станіслава Сарницького [1069, 1077]. У «Хроніці Литовській та Жмойтській» «Подолія» згадане у 1332 році [958].

Дослідження етноландшафтів у XVI-XVII сторіччях. Вивчення подільського регіону XVI-XVII сторіч здійснювалось спорадично, переважно транзитними мандрівниками: істориками, хронікерами тощо.

На початку XVI сторіччя опубліковано працю М. Меховського «Трактат про дві Сарматії», у якій автор дає детальний опис кордонів регіону, зазначено переваги регіону: «...найродючіша земля, багатуша хлібом та медом. Хоча там грубо обробляють землю, орють мало і неглибоко, а сіють поверхово, пшениця родить три роки підряд тільки тому, що при зборі хлібу під час жнив певну кількість зерен залишають розсипаним на землі, щоб вони зійшли на наступний рік без обробки та оранки землі» [593, с. 94-95]. Недоліком праці є відсутність посилань на джерела.

У 1549 році Сигізмундом фон Герберштейном видано «Записки про Московію», у якій проведено етнографічний опис Росії, охарактеризовано гідрографічну мережу, ґрунтовий покрив та клімат. У другій частині трактату про Сарматію, автор характеризує «Руссію», відносячи до її складу: а) область заселену Черкасами; б) Подолію; в) область, розташовану на схилах Карпат; у Карпатській області – Галицьку провінцію. Серед етносів – рутени, вірмени, євреї. Євреї займались не тільки торгівлею, а й землеробством [227].

У 1562 році на карті Європи Джакомо Гастальдо в області «PODOLIA» позначив ріки Південний Буг, Савранка, Синюха, Соб. Із селитебних топонімів – Синя Вода на р. Синюсі, Кодима у межиріччі Собу і Південного Бугу, Дашов на р. Південний Буг. У 1573 році французький мандрівник Блез де Віженер описує родючість ґрунтового покриву Поділля, зазначаючи великі запаси меду та воску; регіони Галичина, Волинь та Поділля заселені одним народом, а «їх мова, побут і звичаї майже тотожні» [850, с. 12]. У 1574 році опубліковано працю Я. А. Красінського «Полонія. До яснотельможного та могутнього Генріха Першого Валуа, з ласки божої Польського короля». Автор поділяє коронну Русь (Волинь і Подолію), але чомусь не згадує Брацлавське воєводство; аналізує природні ресурси регіону. Опис Поділля нагадує трактат «Про дві Сарматії» М. Меховського. З етноспільнот виділяє русинів-роксоланів та поляків. У 1577 році М. Кромером видано працю «Полонія або про положення, людність, звичаї, уряди та справи громадські Королівства Польського», виділено Червону Русь і Поділля, проаналізовано етимологію «Поділля» [140].

Наприкінці XVI сторіччя видано працю А. Гваньїні «Хроніка європейської Сарматії» (1581), в якій описано територію Польського королівства і Великого князівства Литовського [217]. У географічному описі Сарматії автор приділяє значну увагу аналізу історико-географічних джерел попередників, характеризує межі території та географічні компоненти. А. Гваньїні виділяє сарматський народ, від якого взяли початок поляки та інші слов'яни. Автор у Русі виділяє етноси: слов'янський, руський, грецький, вірменський, згадує єврейський. До Руських провінцій віднесено Львівську і Галицьку землю, Подільський край.

Як бачимо, – типологічна ознака регіону ідентифікується як фронтір. Межі Поділля охоплюють територію, більшу від вказаних іншими дослідниками: «На сході він межує з рікою Доном, що біля Меотійського озера та Евксинського моря, тягнеться аж до перекопських татар» [217, с. 416]. Як і Дж. Ботеро, автор зазначає спустошення регіону у цей період: «Він має дуже великі порожні поля. Ця країна родюча і багата всім, що родить земля» [217, с. 416]. З етносів, які мешкали у цій місцевості виділяє аланів, готів, гетів, куманів, половців і роксолан. Цікавим твердженням є згадка про черкашан, які мали землі над Дністром. Автор подає короткі відомості про міста Поділля.

У 1585 році опубліковано хорографію (опис місцевості) С. Сарницького «Опис Старої та Нової Польщі». Автор аналізує топоніми міст – Бакота, Балаклея, Чапчаклей, Кучмень, Качибей, зазначаючи їх татарську етимологію.

Італійський дослідник Дж. Ботеро в «Універсальних реляціях» (1591-1592) дає історико-етнографічний опис Поділля XVI сторіччя, виділяючи регіон як Подільську провінцію («рівна і вельми родюча» [606, с. 32]), розташовану між королівством Польським і Валахією; згадує міста: Кам'янець, Бар, Язловець, Кременець, Брацлав. Автор зазначає: «Поділля є найменше заселеною країною, але причина цього полягає не в якомусь дефіциті землі, бо Поділля дуже багате на все те, що тільки може породити той клімат, а через татар, які плондрують Поділля під час свої нападів...» [606, с. 32]. Досить детально автор дає характеристику природних ресурсів регіону, акцентуючи увагу на значній кількості сільськогосподарських культур, а також збору меду: «Той мед дають бджоли у пушах, і там знаходять вулики, вирізані в деревах або у дуплах, чи у вуликах, що їх жителі тієї держави ставлять біля домів у садках, городах, пасіках, або в дірках чи отворах у землі...» [606, с. 32]. У 1632 році польським вченим Ш. Старовольським опубліковано працю «Полонію», у якій автор описав Русь Червону (Руське, Подільське, Брацлавське воєводства). Мешканці Поділля «...мабуть і Італії або Угорщині за родючістю землі та багатством не позаздрили б» [139, с. 54]. Автор згадує понад 20 міст та містечок, пов'язаних з фортифікаціями регіону. У 1654-1656 роках територією Поділля мандрував П. Халєбський, описавши регіон у записках «Подорож патріарха Макарія», проаналізувавши сакральні і белігеративні ландшафти у селах, містечках, містах, укріплення монастирів. У 1671 році Ульріх фон Вердум у «Щоденнику» описав міста і містечка, замки регіону, дав відомості про топографію Кам'янця-Подільського [162].

Дослідження етноландшафтів у XIX сторіччі. Перші повноцінні трактати з'являються у XVIII сторіччі. До них можна віднести працю А. Нарушевича «Історія польського народу», у якій простежено заселення регіону польським етносом з 1386 року. Специфіка досліджень Поділля з початку – середини XIX сторіччя полягає в тому, що ними займались переважно польські вчені. Майже в усіх публікаціях, Поділля розглядалось в контексті історії Речі Посполитої, як її невід'ємна складова.

У 1800 році видають топографічний і камеральний опис Подільської губернії Екстера, у 1819 році – топографічний та статистичний опис В. Рудлицького [664], які зберігаються у картографічному фонді Хмельницького обласного державного архіву. Опис 1819 року більший за обсягом від опису Екстера, але разом з тим його дублює: у визначенні розташування губернії по відношенню до сусідніх територій, в описі річок, флори та фауни регіону, вони є майже ідентичними. Етнокультурні особливості розкриті через характеристику соціальних формацій: «Купці та міщани – це переважно євреї, яких багато проживає в усіх містах і містечках. У їхніх

руках – вся торгівля закордонними товарами. Хліборобством євреї взагалі не займаються й на роботу, пов'язану із землеробством, до християн не наймаються. Купців і міщан-християн небагато: у місті Кам'янці – вірмени, а в Могилеві – вірмени та греки» [664, с. 44-45]. В описі губернського землеміра Екстера перераховані містечка губернії за повітами, проаналізовано господарську діяльність євреїв, вірмен та українців.

У 1809 році С. Бредецький опублікував результати австрійської ревізії 1807 року у праці «Описание Венгрии и Галиции», аналізуючи населення Галичини за округами. Це одне з перших наукових досліджень, з даними про населення Західного Поділля. У 1818 році І. М. Ліхтенштерн випускає працю про чисельність та етнічний склад Угорського королівства і Галичини з Буковиною, подаючи інформацію за округами про загальну чисельність християн та євреїв, про кількість містечок, сіл [425].

З етнографічного погляду, культурні особливості етносів висвітлені у працях польських етнографів Ф. Гіжицького «Щоденник подорожі з Вільно через Одесу до Стамбула» (1810), Л. Голомбйовського (1830), М. Стрийковського (1846), Ю. Крашевського (1845). Польський етнограф В. Завадський у праці «Картины Руси Червоной» дав детальний опис життя Західного Поділля [42, с. 13-14].

Історико-статистичним описом Поділля та Галичини займалась В. Марчинський «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії» (т. 1-3, 1820-1823) [1076] (рис. А.1.1), О. Пшездзецький «Поділля, Волинь, Україна. Картины місць і часу» (т. 1-2, 1840-1841) (рис. А.1.2), польські історики і археографи М. Балінський і Т. Ліпінський «Старожитна Польща під поглядом географічним, історичним і статистичним» (т. 1-3, 1843-1846).

Однією з перших етностатистичних праць, присвячених виключно Галичині, було дослідження М. Веселовського «Rysy statystyczno-geograficzny Galicyi austriackiej» (1841), де автор висвітлює чисельність і конфесійний склад за округами [425].

Проте, в окремих польських етнографічних публікаціях (Л. Голембйовський, О. Пшездзецький, В. Завадський) претензійно розглядалися питання етнічного та культурного розвитку українського етносу. У них формується думка, що українці на «східних кресах» (Правобережна Україна) – специфічна група населення у складі польського етносу.

Дослідники у 20-50-х роках XIX сторіччя друкували історичні нариси у неофіційній частині відомчого часопису «Журнал Министерства Внутренних Дел». Серед опублікованих історико-краєзнавчих матеріалів актуальними є статті А. В. Каменського «Очерк местечек в губерниях Киевской и Подольской» (1844), В. Марчинського «Сведения о Подольской губернии» (1836), «Кременец – уездный город Волынской губернии» (1855). Крім того, «Журнал Министерства Внутренних Дел» вмістив упродовж 1853-1855 років сім оригінальних нарисів про міста і повіти Подільської губернії, з яких виділяються: «Историческая записка о городе Каменец-Подольском» (1853), «Ольгопольский уезд и его жители» (1853), «Литинский уезд и его жители» (1854), «Могилев-на-Днестре и жители его уезда» (1854), «Ямпольский уезд Подольской губернии и город Ямполь» (1854), «Жители Каменецкого уезда Подольской губернии» (1855) [41].

У 1842 році Подільський губернатор К. Я. Фліге опублікував ілюстрований «Атлас Подольской губернии», у якому вміщені відомості з історії й культури регіону [34]. Атлас складався зі 194 аркушів планів, краєвидів, інших рисунків.

Підсумком вивчення Київської, Волинської і Подільської губерній було видання Генеральним штабом десятого тому «Военно-статистического обозрения Российской империи» (1848-1850), який підготували військові спеціалісти Фрітче і Твертинов. У виданні систематизовано статистичні відомості та описи, які характеризували природні ресурси, топографію регіону, його кількісний, соціальний і національний склад населення, господарську і культурну діяльність, економічний стан міст і містечок.

У середині XIX сторіччя започатковано написання історико-статистичних описів регіону. Відомими стали описи Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1903 року –

Подільське церковне історико-археологічне товариство). Публікації здійснювались у «Подольских Епархиальных ведомостях», «Волинских епархиальных ведомостях» [560], «Подольских губернских ведомостях» і «Трудах Подольского историко-статистического комитета».

У 1855 році Подільське єпархіальне управління зобов'язало священників зібрати, згідно розробленого зразка анкети, історико-статистичні відомості про церковні приходи і населені пункти. Лише у «Подольских Епархиальных ведомостях» упродовж XIX сторіччя опубліковано понад 100 історико-статистичних і географічних описів міст, містечок та сіл регіону. Подібна робота здійснювалась і Волинським історико-статистичним комітетом, який опублікував нариси про містечка Шепетівку, Славути, Гриців, Білгородку, Городище, Ізяслав, Полонне, Городище. На початку XX сторіччя Е. І. Вітте опублікував 25 нарисів про містечка Волинського краю, у тому числі про Ізяслав, Полонне, Кременець, Славути.

Завдяки праці краєзнавців під керівництвом Ю. Й. Сіцинського, М. І. Яворовського на рубежі XIX-XX сторіч було зібрано понад 1,5 тисячі документальних описів міст і сіл губерній, з яких до нашого часу збереглось 600. За даними Л. В. Баженова [41] вони зберігаються у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника¹. В описі – 17-25 аркушів рукопису історичної довідки, літопис села або церкви, історико-статистична анкета. Найдетальніші описи по містах і містечках Подільської губернії Літина, Летичева, Ямполь, Зінькова, Балина Кам'янецького, Вільховець Ушицького повітів. Крім цього, до описів додаються плани, карти, схеми, проекти населених пунктів.

Етногеографічні дослідження регіону проведені П. І. Кеппеном (1851), видано етногеографічну карту Росії (на 4-х листах), куди входила територія Поділля [1005]. Дані по губернії зібрані Подільським воєнним губернатором [414, с. 42-43].

Важливим є 38-томне фольклорно-етнографічне і документальне видання «Народ польський, його звичаї, спосіб життя, мова, перекази, прислів'я, обряди, пісні, ігри, музика і танці» (Варшава-Краків, 1857-1890), яке упорядкував О. Кольберг. У праці проаналізовані матеріали про життя, побут, традиції, культуру населення Волині, Поділля й Київщини. Упорядник розглядав українців як специфічну групу польського етносу.

У 1878 році видано етнографічну працю Я. Ф. Головацького «Объяснение этнографической карты Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины», у якій зазначені межі Поділля і охоплюють землі від р. Липи на заході до м. Кам'янця на сході, на північ від нього розташувалась «безліса країна», відома як Опілля [236]. У праці Н. В. Молчановського за даними літописів проведено етногеографічний аналіз Поділля [612]: описані межі регіону, дано характеристику племен.

У 80-90 роках XIX сторіччя В. Г. Гульдманом опубліковано праці «Подільська губернія. Досвід історико-географічного опису», «Населені місця Подільської губернії» [265], у яких висвітлені історико-географічні, культурологічні відомості, дані про міста, містечка та села регіону. О. П. Крилов у 1905 р. видає «Населені місця Подільської губернії» [41]. У 1893 році О. С. Афанасьєв-Чужбинський описав народний побут, окремі аспекти етнокультури подільського Подністров'я [36]. Доповненням до історико-статистичних описів стала діяльність історико-археологічного товариства, яке очолив Ю. Й. Сіцинський. У 1895 році опубліковано історико-статистичний опис усіх церковних приходів і пов'язаних з ними населених пунктів Кам'янецького і Ушицького повітів [915] (рис. А.5), а у 1901 році описані приходи і церкви Подільської єпархії [916]. Історико-статистичні описи сіл, містечок і церковних приходів Старокостянтинівського, Ізяславського і частково Новоград-Волинського повітів Волинської губернії (зараз – північні райони Хмельницької області), провели В. І. Пероговський і А. І. Сендальський (1868, 1875). Підсумував і систематизував дані по Волинській губернії М. І. Теодорович у праці «Історичний опис церков і приходів Волинської єпархії» (1888-1899) [41].

Територія Західного Поділля (Східна Галичина) досліджена українськими, польськими та німецькими вченими. Серед них праці Г. Ступницького «Географо-статистичний опис Галичини»

¹ За даними автора – у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника вони відсутні

(1869), К. Оржеховського «Путівник статистично-географічних відомостей усіх місцевостей Галичини» (1872), А. Шнайдера «Енциклопедія до краєзнавства Галичини під поглядом історичним, топографічним, статистичним...» (1868-1874), К. Шмедеса «Географічний і статистичний огляд Галичини і Буковини». Наприкінці XIX сторіччя опубліковані описи Тернопільського (М. Новицький, 1872; В. Сатке, 1895), Теребовлянського (Ю. Байгер, 1899), Підгайського (М. Недзвецький, 1896) повітів. Згадані історико-статистичні та географічні описи селитебної мережі Поділля не є рівнозначними за якістю і об'єктивністю здійсненого аналізу: з одного боку у них непогано представлені статистичні матеріали, основні етапи розвитку селитебної мережі регіону, з іншого – поза увагою залишились місцеві етнокультурні особливості [166].

Серед істориків і краєзнавців, які займались дослідженням Поділля потрібно зазначити М. І. Костомарова, П. О. Куліша, М. О. Максимовича, М. П. Драгоманова, О. Я. Єфименка. Питання формування етнокультури регіону та його колонізації розглядались у працях «Польська колонізація Південно-Західного краю» П. О. Куліша [41], «Євреї і поляки в Південно-Західному краї» М. П. Драгоманова [336].

У 1867 році Ю. Е. Янсон досліджуючи економічний стан південної частини Подільської губернії, «...встретился с неблагоприятным отношением к русскому исследователю помещиков-поляков...» [414, с. 438]. Особливу увагу дослідника привернули містечка Балта та Могилів. Серед етносів як економічних рушіїв краю він відмітив євреїв. У північній частині Поділля дослідив ринки містечок Проскурова та Старокостянтинова.

У 60-90-х роках XIX сторіччя В. Б. Антоновичем проводяться фольклорно-етнографічні і археографічні експедиції Подільської і Волинської губерній. Як результат – історико-регіональні видання «Дослідження про міста Південно-Західної Росії. 1432-1798» (1870), «Археологічної карти Волині» (1901), «Дорожніх нарисів Поділля» (1885), розвідок про дослідження Бакотського скельного, Сатанівського Кам'янецького повіту, монастирів [166].

Етносоціоісторичні відомості регіону проаналізовані у працях М. С. Грушевського «Барське староство» (1895), «Південно-руські господарські замки в половині XVI ст.» (1890), «Опис подільських замків до 1494 р.» (1895), «Економічний огляд селян на Подністров'ю Галицьким в середині XVI ст.» (1895). У праці «Барське староство: Історичні нариси (XV-XVIII ст.)» автор використовує матеріали праць польських вчених, які були випущені раніше, інколи їх цитує, але загалом відноситься критично: «Известны восторженные рассказы старых писателей о необыкновенных естественных богатствах Подолья, о хлебах, которые при самой плохой обработке возвращают посев в несколько сот раз; о необыкновенных пастбищах, в траве которых не видно бывало скота; об удивительном обилие диких пчель, гнездившихся в дуплах и даже в ямах; о множестве скота и дичи; в их устах этот край превращался в настоящую сказочную страну с медовыми и молочными реками...» [258, с. 4]. М. С. Грушевський виділяє історико-географічні межі Поділля, називаючи його «подністрянсько-побожською» землею.

Наприкінці XIX сторіччя археологічні культури Західного Поділля вивчають польські й українські історики: Ю. Пшиборовський, К. Гадачек, Б. Януш, П. Пшибиславський. Серед краєзнавців Поділля був Й.-А. Ролле, який опублікував понад 80 праць «Історичних оповідань», у яких відтворено побут на Поділлі XVI – першої половини XIX сторіччя. З етногеографічного погляду цікавими є праці «Замки подільські на кордонах Молдавських» (1880), «Побожжя в XVII і XVIII ст. (До історії польського землеволодіння в Брацлавщині)» (1890), «Статистичний опис Подільської губернії 1865 р.» (1866) [166].

За сприяння П. П. Семенова П. П. Чубинському у 1869 році доручено очолити велику комплексну етнографічну експедицію до Південно-Західного краю. Ініціаторів експедиції цікавив етнічний склад населення регіону. На весні 1869 року П. П. Чубинський здійснив етнографічну експедицію територією південно-західної частини Росії, яка включала до свого складу і Поділля. Тим більше, що до Подільської губернії було мало матеріалів [258, с. 389]. Експедиція

П. П. Чубинського провела фольклорно-етнографічне і статистичне обстеження декількох сотень сіл, хуторів і містечок 54 повітів Київської, Волинської і Подільської губерній. Матеріали експедиції опубліковані у семитомному виданні (1872-1877), охоплюють територію Кам'янецького, Проскурівського, Летичівського, Вінницького у Поділлі, Старокостянтинівського, Заславського повітів Волині. У праці є детальні етнографо-статистичні описи українського, польського, єврейського і німецького етносів [970].

І. Данильченко здійснив спробу узагальнення етнографічних відомостей Подільського регіону у праці «Етнографічні відомості про Подільську губернію» (1869). Відомою етногеографічною працею є «Історико-географічний і етнографічний нарис Поділля» [845].

У 1873 році видано статистично-господарські матеріали [582], присвячені статистичному, етнографічному опису Подільської губернії, розкрито характеристику сільського господарства та промислових підприємств за повітами та окремими селами; зазначаються особливості господарювання етносів у Літинському повіті «леса покупаются евреями и они же на месте торгуют лесными материалами, укладывая дрова вь стосы...» [582, с. 8]; «Здесьние плотники большею частью филипоны (русские раскольники вь городе Литинь)» [582, с. 14].

Системі селитебного розселення присвячені праці 80-90-х років XIX сторіччя: І. Біберштейна (1881), С. Долінського (1885), М. І. Яворовського (1880), які вивчали етнокультурні особливості подільських сіл [41]. В історичних працях П. М. Батюшкова проаналізоване заселення, формування селитебної мережі Поділля та Волині [56, 57]. А. Ф. Рітгіх публікує етнографічні праці, присвячені дослідженням Західно-Російського краю [777, 778], супроводжуючи видання значною кількістю карт поширення етносів. На карті західних і південних слов'ян автор показав фонове поширення українців (малоросів) та дисперсне розселення поляків, євреїв, німців [778].

Наприкінці XIX сторіччя опубліковано монографію Я. Миколаєвича «Опис географічно-статистичний повіта Камянецкого» (1894) [596], де третій розділ присвячений надзвичайно деталізованій характеристиці населення повіту [521]. Історико-культурним особливостям заселення регіону присвячена стаття «Побережжя Поділля» [743]. Опису містечок Поділля та регіону присвячені статті у 8-ми томах в енциклопедичного словника [1000].

Дослідження етноландшафтів у XX-XXI сторіччях. У XX сторіччі публікують сотні історико-етногеографічних праць, присвячених регіону. Але ці дослідження були досить нерівномірними у часі та за змістовним наповненням. Наймасштабнішими, з другої половини XX сторіччя, були археологічні дослідження Поділля.

Вивченням матеріальної культури Поділля на початку XX сторіччя займались земські установи. Упродовж 1913-1917 років земство видавало журнал «Економічне життя Подолії», де публікувались історико-етнографічні та економічні розвідки сільських етнокультурних ландшафтів.

У 1924 році В. Д. Отамановським у Вінниці засновано Кабінет виучування Поділля, який розгорнув діяльність у напрямках: вивчення пам'яток старовини, мистецтва і природи; бібліотечно-бібліографічна робота; науково-освітня та методична робота. Серед праць етнокультурного спрямування опубліковано: «Вінниця, її околиці та Вінницька округа» (1927) [143], Ю. Й. Сіцинський «Матеріали до археології Західного Поділля» (1930), О. І. Баранович «Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів)» (1928), І. І. Кравченко «Ямпільський масток наприкінці XVIII та першої чверті XIX ст.» (1929), С. І. Городецький «Сільське господарство Поділля перед першою світовою війною» (1929). Індустріально-промисловий розвиток містечок регіону висвітлено у праці П. В. Клименка «Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX віку» (1927) [520]. Історії формування Вінницького замку присвячена праця М. І. Білінського [77].

У 20-х роках XX сторіччя краєзнавці провели дослідження матеріальної і духовної культури регіону. О. К. Бируля у праці «Архітектурна історія Вінниці» (1930) розглянув історію

архітектури Вінниччини [73], Ю. Й. Сіцинський у «Мурованих церквах на Поділлі» (1925) проаналізував сакральні ландшафти Поділля Поділля; у 1928 році публікує працю присвячену оборонним замкам Західного Поділля: Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Сатанові, Зінкові, Жванці, Чернокозинцях, Рихті, Панівцях, Ярмолинцях, Сутківцях, Пиляві, Бару, Озаринцях [849].

У 1927-1931 роках видають чотири томи «Історично-географічного збірника» [490]. У ньому представлені дослідження з історичної географії Поділля, зокрема стаття М. О. Карачківського «Матеріали по історії міст на Поділлі в кінці XVIII в.», присвячена окремим містечкам Поділля [440]. У 1928 році В. О. Геринович публікує праці для туристів «Екскурсант Кам'янецьчини» та «Порадник екскурсанта Кам'янецьчини», де наведено перелік та зроблено короткий опис історико-архітектурних пам'яток міста, інших населених пунктів. У журналі «Краєзнавство» друкують статті В. О. Гериновича, присвячені національним меншинам регіону: «Вірмени в Кам'янці», «Євреї в Кам'янці», де автор аналізує історію заселення краю та вплив цих народів на довкілля та соціально-економічний розвиток міста [470].

Дослідження Східної Галичини проводили польські краєзнавчі товариства, зусиллями яких видано краєзнавчі путівники польською мовою. До таких краєзнавців потрібно віднести Т. Кунзека, Т. Нітмана, А. Чоловського, путівники яких описують історію і природу Східної Галичини. По окремих містечках Західного Поділля видані путівники: по м. Терехові – М. Голубець (1926), К. Міссон (1935), по Бережанському повіту – Ф. Статнер (1937), Л. Голічер (1937), по Бучачу – В. Урбанський (1931), по Чорткову і Борщову – Ю. Опацький (1931), по Заліщиках – Ю. Шварц (1931), Ю. Кричинський (1931), В. Лентківський (1931) [42].

У 30-50-х роках XX сторіччя досліджують археологічні пам'ятки регіону. Наприкінці 30-х років XX сторіччя вивченням пам'яток черняхівської та зарубинецької культур займалась експедиція В. П. Петрова, обстеженням Подністр'я у 1938 і 1940 роках Е. Ю. Кричевським і в 1945 р. – М. Я. Рудинським. У 1946-1950 роках у Придністр'ї дослідження проведені комплексною археологічною Південно-Подільською (Дністровською) експедицією (під керівництвом М. І. Артамонова). Експедиція виявила найдавніші на території України палеолітичні стоянки первісних людей біля с. Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського району Хмельницької області [166].

У 1946 році захищено історико-географічну дисертацію В. Д. Отамановського «Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV-XVI ст.» [687], а у 1956 році – докторську дисертацію «Міста Правобережної України під владою шляхетської Польщі від середини XVII до кінця XVIII ст.». У 1947 році О. І. Баранович проаналізував етносоціальну структуру містечок Правобережної України. Враховуючи дані перепису 1897 року, автор у містечку Старокостянтинів зазначив проживаючих тут християн та євреїв. Усіх мешканців містечка він відніс до хліборобів і ремісників, наголосивши, що переважали християни [520].

У 70-х роках XX сторіччя видано багатотомну «Історія міст і сіл УРСР», серед них три томи присвячені Поділлі: «Хмельницька область» (1971), «Вінницька область» (1972), «Тернопільська область» (1973) [420].

Дослідження археологічних та поширення ранньослов'янських культур регіону почались з 50-х років XX сторіччя. П. О. Раппопорт вивчав болохівські міста західноруських земель X-XIV сторіч. Результатом роботи експедицій є публікація монографій І. С. Винокура «Історія та культура черняхівських племен» (1972), «Давні слов'яни на Дністрі» (1977), «Історія лісостепоного Подністр'я та Південного Побужжя» (1985). У 1984 р. видано «Довідник з археології України», у якому систематизовані археологічні пам'ятки Хмельницької області. У Вінниці подібними дослідженнями займалися П. І. Хавлюк, І. І. Заєць, які вивчали трипільську та скіфську культуру Вінницької області [166].

Вивченням пам'яток черняхівської культури займалися М. Ю. Брайчевський, В. Д. Баран, М. О. Тиханова, Е. О. Симонович, І. П. Герета, Б. С. Строць. У 1983 р. Інститутом археології АН України видано науковий збірник «Археологічні пам'ятки Середнього Подністр'я», у якому опрацьовано матеріал про давніх слов'ян.

Епоху середньовіччя проаналізовано у працях українських науковців: А. В. Куза висвітлив специфіку феодального міста Давньої Русі [519], П. М. Сас [820] – кінця XV – середини XVI сторіч, О. С. Компан, Т. П. Брянцева, В. І. Тхор проаналізували культуру містечок регіону XVIII сторіччя. У працях Р. Я. Дашкевича, Є. М. Пламєницької, О. А. Пламєницької, М. Б. Петрова проаналізовані історична топографія, особливості архітектури і містобудування, місце і роль м. Кам'янця-Подільського у контексті місцевої етнокультури. Формування вірменських колоній, їх господарську діяльність висвітлено у докторській дисертації В. Р. Григоряна «Історія вірменських поселень Поділля» (1975) [251].

Етнокультурні особливості формування селитебних ландшафтів Поділля проаналізовані у працях В. П. Самойловича «Українське народне житло (кінець XIX – поч. XX ст.» (1978), Т. В. Косміної «Сільське житло Поділля: кінець XIX-XX ст.» (1980), Л. І. Воропай, М. М. Куниці «Селитебні геосистеми фізико-географічних районів Поділля» (1982) [208].

У 80-х роках XX сторіччя з'являються публікації історико-географічного характеру: збірник наукової конференції «Проблеми історичної географії» (1982); бібліографічні покажчики «Пам'ятки історії та культури Хмельницької області» (1986), «Пам'ятки історії та культури Вінницької області» (1986), «Історія міст і сіл Тернопільської області» (1984), «Пам'ятки історії та культури Тернопільської області» (1987) [163].

Серед праць кінця XX – початку XXI сторіччя, в яких аналізуються здобутки польських географів та етнографів, краєзнавців, дослідників Поділля є «Краєзнавці Вінниччини» С. Д. Гальчака [213], «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.» Л. В. Баженова [42] і В. В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» [472]. Роль польських вчених у дослідженні Поділля аналізує Л. В. Баженов у статті «Польське населення Поділля і Південно-Східної Волині в дослідженнях зарубіжних і українських вчених та краєзнавців XIX-XX ст.» [43]. Ю. М. Костиця зазначає здобутки польських дослідників Б. Хлебовського і В. Валєвського, що входили до редакційної комісії «Словника географічних крулевства польського» [489]. У 2006 році С. П. Маярчак аналізує поняття «міста» у контексті вивчення епохи Київської Русі, розглядаючи «давньоруське місто», «город», «літописне місто» [585]. У 2009 р. опубліковано монографію О. Л. Баженова «Історія та культура Середнього Подністров'я», у якій систематизовано особливості етнокультурного розвитку Середнього Подністров'я давньоруської доби [44]. У 2009 році видано працю культуролога Т. С. Возняка «Феномен міста» [152], який аналізує місто як «машину для життя», характеризує феномен міста, морфологію міського простору, де за приклад – місто Львів, але наводиться багато прикладів для містечок Галичини. Особливу увагу автор приділяє спільному етнокультурному спадку українців, поляків та євреїв. У 2010 році, цей же автор публікує працю «Штетли Галичини» [153]. І. Б. Михайлова аналізує формування мережі малих міст Південної Русі VIII – початку XIII сторіч, вивчаючи частину території сучасного адміністративного Поділля (міста верхньої течії річок Горинь, Случ та Південний Буг) [604].

Етнографічний і демографічний аналіз містечок

Етнічний склад етнокультурних ландшафтів містечок завжди був складнішим порівняно з етнічним складом сільської місцевості. Це пов'язано з генезою містечок. Будь-яке містечко – це передусім центр певної місцевості, певної системи розселення населення, її «фокусна точка».

Етнографічна строкатість містечок характеризується певними територіальними особливостями: для західної (Галичини) частини – переважання польського та єврейського населення, центральної частини – українського, єврейського, південної – української, єврейської, молдавської. Наприклад, у Кам'янці-Подільському та Могилеві-Подільському у XVII-XIX сторіччях значну частину населення складали вірмени. Для містечок XVI-XIX сторіч характерний ізольований тип етнічного розселення. Містечка південно-східної Волині у XVIII сторіччі були великими торговельно-ремісничими центрами. У містечках: Кременці було 607 будинків, Ізяславі – 844, Старокостянтиніві – 672, Старому Полонному – 479, Любарі – 543, Красилові – 274, Шепетівці – 241 [923, с. 140].

Населення у таких містечках – від 1 до 8 тис. осіб. У 1849 році на Поділлі було 112 містечок, а у них – 22 579 дворів [149, с. 85] (табл. А.1). За переписом 1897 року у Подільській губернії в містечках мешкало 476,8 тис. осіб, що складало 15,7 % населення губернії. Єврейського населення зі 119 містечок – 208,3 тис. осіб, що складало 43,7 % від населення містечок.

Таблиця А.1

Містечка Подільської губернії у 1849 році [149, с. 85-87]

Повіт	Назва	Населення, осіб
Ольгопільський	Бершадь	4695
	Ободівка	3510
	Чечельник	5595
Брацлавський	Тульчин	10406
	Немирів	4374
Проскурівський	Ярмолинці	2765
	Чорний Острів	2820
Кам'янецький	Шатава	1744
	Смотрич	1718
	Оринін	2575
	Грудек	5066
Ушицький	Дунаївці	2310
	Калюс	2319
Гайсинський	Гранів	1957
	Ладижин	1759
Літинський	Янів	3405
	Новий Констянтинів	3342
Вінницький	Браїлів	1605

На початку ХХ сторіччя до містечок відносили населені пункти з кількістю населення до 40 тисяч осіб [360]. Етнокультурна структура населення містечок була досить неоднорідною (табл. А.2), але переважали український та єврейський етноси, у західній частині губернії помітно збільшується питома вага польського населення. У 1918 році більшість населення проживала у містах і містечках – 89,5 %, серед яких (тис. осіб): Вінниця (58,3), Кам'янець-Подільський (58,3), Проскурів (47,4), Могилів-Подільський (40,9), Жмеринка (32,2), Бар (26,9), Хмільник (22,6), Гайсин (16,7), Літин (15,0). Частина містечок ХІХ сторіччя перейшла у розряд промислових міст. Після Громадянської війни кількість населення у містечках Поділля скоротилась. У 1920 році у Балті (-21 %), Могилів-Подільському (-11 %), Кам'янці-Подільському (-17 %), особливо єврейської громади.

Таблиця А.2

Етнографічна структура містечок Подільської губернії у 1904 р.

Містечко	Кількість, осіб					
	Українці, росіяни	Поляки	Німці	Євреї	Чехи	Молдовани
Брацлав	4396	119	20	3275	1	---
Вінниця	16121	2173	119	11456	44	13
Гайсин	4831	167	13	4322	---	---
Летичів	2383	741	3	4105	1	1
Літин	5174	357	3	3828	16	2
Сальниця	2772	19	3	899	6	---
Хмільник	5524	150	3	5524	1	---
Могилів	9192	684	67	12188	32	9
Бар	3819	178	5	5764	10	2

Ольгопіль	5467	69	1	2463	5	1
Проскурів	7935	2824	68	11369	8	44
Нова Ушиця	3956	178	11	2214	4	---
Стара Ушиця	2532	57	2	1584	---	1
Ямпіль	3557	165	21	2819	17	4

Додаток Б

Історія вивчення сакральних і тафальних ландшафтів

Природа сакрального у віруваннях українців вивчалась у працях кінця XIX – початку XX сторіч, пов'язаних як з матеріальними пам'ятками культури, так і духовною етнічною складовою. У «Подільських єпархіальних відомостях» опубліковані статті про сакральні споруди та садові ландшафти у церковних садибах.

У 1908 році опублікована праця Г. О. Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях», у 1914 – Є. В. Анічкова «Язычество и Древняя Русь», М. С. Грушевського – «Історія України-Руси», т. 1 (окремі розділи присвячені сакральним об'єктам). Крім згаданих, важливими у розкритті питання були етнографічні дослідження П. П. Чубинського. Опис скельних монастирів у Лядові і Бакоті є у праці М. І. Яворовського [1013]. У першій чверті XX сторіччя Є. Ю. Сіцинський видає працю про муровані церкви Поділля.

У другій половині XX сторіччя з'являються роботи С. О. Токарева «Религиозные верования восточных славян конца XIX – начала XX веков» (1957), Б. О. Рибаківа. В. М. Войтович висвітлює природу сакрального в давній Україні, реконструює пантеон богів.

Вивченням язичницьких сакральних ландшафтів займалися історики, археологи, краєзнавці: М. Ю. Брайчевський (1953), В. І. Довженко (1952), І. С. Винокур (1967), І. П. Русанова (1986), Д. Н. Козак, Я. Є. Боровський (1990), Г. Лозко; сакральні ландшафти трипільської культури вивчали С. М. Бібіков, Б. О. Рибаків, М. Гімбутас. Зародження та становлення язичницьких сакральних ландшафтів Галичини відображено в праці В. С. Артюха [20]. На існування зв'язку давньослов'янських капищ та святилищ з підземними водами вказано Б. А. Рибаківим.

Архітектурні споруди сакрального класу ландшафтів описані у низці праць. Особливості храмів містечка Хмільника, його етногеографічні характеристики зацікавила О. Бачинського.

Дослідження синагог у Сатанові проводилось у 1992 році, у Шаргороді – у 2002 році, у Західній Україні – у 1997-1998 роках. О. О. Белова у структурі штетлів виділяє спільний сакральний простір на фоні полікультурного ландшафту.

Серед російських науковців вивченням сакральних ландшафтів займалися Є. М. Главацька, Б. Гамбоєва, М. Є. Кулешова (нею вперше сформульовано визначення сакрального ландшафту у російській географії), М. М. Терєбіхіна, Є. А. Окладнікова (визначили парадигми сакрального ландшафту). У США питання аналізували Дж. Еспозіто, Р. Стамп, які використали термін «сакральний простір».

В українській географії перші дослідження сакральних ландшафтів представлені С. П. Романчуком. Автор акцентує увагу на матеріальній складовій сакрального ландшафту. М. Д. Гродзинський, аналізуючи визначення сакрального ландшафту С. П. Романчука, зазначає, що у ньому присутні всі інваріантні ознаки культурного ландшафту: суб'єктність, духовність, уречевленість, соціальна узгодженість, спадкоємність. М. Д. Гродзинський у монографії «Пізнання ландшафту: місце і простір» дає своє визначення «сакрального ландшафту», звертаючи увагу на духовний аспект, який проявляється у священних місцях. Автор вводить два виміри сакрального ландшафту: інституціональний і духовний, аналізує параієрархію сакральних місць ландшафтного комплексу і процеси переходу сакральних ландшафтів у ландшафти профанні (мирські) і навпаки. О. П. Ковальов розкриває сакрально-ритуально-анімістичне розуміння ландшафту, дає визначення сакрального (за автором – духовного) ландшафту, виділяє об'єкт сакрального ландшафтознавства;

проте сакральний ландшафт аналізується тільки з позиції духовного аспекту, втрачаючи при цьому ландшафтознавчий підхід; у визначенні практично відсутній зв'язок між матеріальною і духовною складовими сакрального ландшафту. Природі сакральності ландшафту і сакралізації денної поверхні присвячено працю М. В. Шевченка. А. М. Буровський здійснив спробу класифікації сакральних ландшафтів, хоча замість класифікації автор виділив категорії ієротопії.

Історія вивчення тафальних ландшафтів. Вивченням історії формування, районів поширення, типології і архітектури дольменів займалися історики і краєзнавці. Описи курганів є у працях істориків, археологів і географів кінця XIX, початку XX сторіччя]. Ю. Й. Сіцинський на археологічну карту Поділля наніс майже 300 курганів, 7 печер з рештками церков та монастирів. Т. Д. Панова розглядає типологію тафальних споруд і надмогильних пам'ятників середньовічної Русі XI-XVI сторіч.

Опис кладовищ Тернопільської області подає Б. М. Андрушків, дослідивши їх у різних страхах і для різних етносів (польський, єврейський, німецький). Єврейським тафальним ландшафтам присвячені праці істориків. Некрополі України описані В. А. Жадько. Зарубіжні автори аналізують зв'язок релігії і ландшафту, виділяючи «landscapes of dead» (ландшафти смерті), характеризують їх як сакральні місця.

Додаток В

Підходи і визначення культурного ландшафту

Автор, рік	Визначення
Богданов Д. В., 1951	Культурний ландшафт – це результат цілеспрямованої діяльності людини .
Арманд Д. Л., 1966	Істинно культурний ландшафт повинен бути не лише продуктивним і здоровим, але й гарним.
Мільков Ф. М., 1970	Культурний ландшафт – різновид антропогенного ландшафту, створеного людиною свідомо, шляхом зміни природного ландшафту у потрібному напрямі для господарських потреб.
Родоман Б. Б., 1974	Культурний ландшафт – територіальний симбіоз людини й природи, найважливіша характеристика культурного ландшафту – його краса.
Сочава В. Б., 1978	Культурний ландшафт – результат співтворчості людини з природою. Співтворчість виражається у використанні й оптимізації потенційних можливостей і тенденцій, закладених у самій природі.
Родоман Б. Б., 1980	Культурними, у широкому розумінні, називаються будь-які ландшафти, у створенні яких люди відіграли значну роль; у вузькому, позитивно-оціночному значенні – лише сприятливі для населення антропогенні ландшафти, яким протиставляються ландшафти «акультурні», зіпсовані
Реймерс М.Ф., 1990	Ландшафт культурний – цілеспрямовано створений антропогенний ландшафт, який має доцільну для людського суспільства структуру й функціональні властивості.
Туровський Р. Ф., 1998	Культурний ландшафт включає природний і антропогенний шари... Можна виділити кілька видів культурних просторів (<i>етнічний</i> , конфесійний, історичний, лінгвістичний, професійного й народне мистецтва, побутової культури).

Саушкін Ю. Г., 2001	У культурному ландшафті взаємні зв'язки елементів природного середовища змінені людською діяльністю, але не зруйновані повністю. Сучасний культурний ландшафт містить сліди минулих епох
Солітер К., 2001	Культурний ландшафт – це штучний ландшафт, який створює людина, перетворюючи природу, для того, щоб забезпечити себе короткотерміновими запасами продовольства, притулком, одягом і розвагами.
Каганський В. Л., 2001	Культурний ландшафт – не просто і не лише заселений простір земної поверхні, це простір освоєний одночасно утилітарно, ціннісно і символічно, стійке середовище (умвельт) нормального (повноцінного) тілесного, душевного і духовного життя достатньо повної великої групи людей достатньо тривалий час.
Вєдєнін Ю. О., Кульшова М. Є., 2004	У географічному сенсі культурний ландшафт – не просто результат співтворчості людини і природи, але й також природно-культурний територіальний комплекс, що направлено формується, має структурну, морфологічну і функціональну цілісність та розвивається у конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах.
Ісаченко А. Г., 2004	Структура території в культурних ландшафтах раціонально змінена й оптимізована на науковій основі в інтересах суспільства.
Кусков А. С., Арсеньєва Є. І., 2005	Найважливішою частиною культурного ландшафту є культурна спадщина, яка зберігається у вигляді предметів або інформації.
Гродзинський М. Д., 2005	Культурний ландшафт – це образ простору, освоєного духовно і матеріально певним носієм культури, значення та конфігурація місць якого закріплені на рівні колективної свідомості і підсвідомості.
Костіна Д. С., 2006	Культурний ландшафт – духовно-інтелектуально і матеріально-практично освоєний місцевою соціокультурною спільнотою простір з достатньо різномірною і унікальною структурою.
Тютюнник Ю. Г., 2010	Культурний ландшафт – це такий ландшафт, який тим або іншим чином інтегрований у культуру і осмислений нею.
Денисик Г. І., 2010	Культурний ландшафт – це антропогенний ландшафт, функціонування якого, упродовж необхідного часу підтримується людиною з метою створення комфортних умов життя і діяльності.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА	4
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1	
ОСНОВИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ	4
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2	
РОБОТА З ІСТОРИЧНИМИ КАРТАМИ ТА АТЛАСАМИ	9
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	
ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ	14
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3-5	
КАРКАСНІ ЛАНДШАФТИ. ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ МІСТЕЧОК ...	14
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6-7	
СІЛЬСЬКІ ТА ДОРОЖНІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ	21
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8-9	
САКРАЛЬНІ І ТАФАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ	24
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	
ПЕРСПЕКТИВИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ	28
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 10	
СІЛЬСЬКИЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ. ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ МІСТЕЧОК	28
ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ	32
ДОДАТКИ	34